

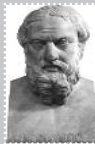

ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ

σελ. 4

σελ. 9

σελ. 14

σελ. 17

σελ. 21

3

Γνώμη

Οι διαχρονικές πολιτιστικές αξίες

Του Γιάννη Πολυχρονόπουλου Προέδρου του Συλλόγου

“Οι Φίλοι του Αρχαιολογικού Μουσείου, Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Πειραιά”

4

Ανασκαφικά

Η Αρχαιολογική έρευνα στο πλαίσιο του έργου της δυτικής επέκτασης του τροχιοδρόμου (τραμ) στον Πειραιά

της Δρ. Κυριακής Ψαράκη, αρχαιολόγου της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων

9

Αρχαιογνωστικά

Οι δρόμοι και οι μέθοδοι της Αρχαιογνωσίας.

3. Ο βασιλικός τάφος δρόμος της ιστορίας: Η Γένεση της ιστοριογραφίας στην Ειρήδα
Του Γιώργου Σταϊνχάουερ, Αρχαιολόγου - τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων

14

Ερευνητικά

Η τεχνολογία αιχμής των Μινωιτών και Μυκηναίων στην Ελληνική Επικράτεια κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.

Μέρος 5ο: Υδραυλικά έργα: αποξήρανση της Λίμνης Κωπαΐδος, κ.ά.

Του Κωνσταντίνου Γιαννακού, Δρα Πολιτικού Μηχανικού, Fellow ASCE, Μέλους Εταιρείας Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας/ΕΜΑΕΤ.

17

Αρχιτεκτονικά

atelier66 Σουζάνα και Δημήτρης Αντωννάκης

Του Γιώργου Γάρδα, Αρχιτέκτονα Μηχανικού - Πολιτικού Μηχανικού Ε.Μ.Π.

21

Ματιές στην Πειραιϊκή Ιστορία

Η Δημοτική Συμφωνική Πειραιώς στα 1966 - 1967

Του Δημήτρη Κρασονικολάκη, Αντιπροέδρου Φιλολογικής Στέγης Πειραιά, Προέδρου Ινστιτούτου Πειραιϊκών Ερευνών

24

Εν τέλει... Σχολιογραφικά

“ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ”

Τριμηνιαία Έκδοση του Συλλόγου “ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ & ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΑ”
Αθικιάδου 229, 185 36 Πειραιάς • Τηλ.: 210-42.88.018 - Τηλ. & Φαξ 210-42.88.017 • E-mail: mouselo.pelrala@gmail.com

• ΚΩΔ. ΕΝΤΥΠΟΥ 035702 • Τεύχος 64 • Ιούλιος - Αύγουστος - Σεπτέμβριος 2018

ΕΚΔΟΤΗΣ:

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ
Δερβενακίων 24, 185 45 Πειραιάς,
Τηλ. 210-4060000

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΥΛΗΣ:

ΚΩΣΤΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ
Πύλης 75-79, 185 33 Πειραιάς
Τηλ.: 210-4121935

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΑΡΔΑ
ΚΩΣΤΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ
ΓΕΡ.-ΝΙΚ. ΜΠΟΥΓΑΣ

Το περιοδικό κυκλοφορεί εκτός εμπορίου.
Διανέμεται δωρεάν.

Τα ενυπόγραφα άρθρα δεν εκφράζουν υποχρεωτικά τις
απόψεις του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου.

ΑΤΕΛΙΕ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΓΕΩΡΓΙΑ & ΜΑΡΙΑ - ΕΛΕΝΗ ΜΟΥΡΟΥΣΙΑ Ο.Ε.
Κολλοκοτρώνη 144, 185 36 ΠΕΙΡΑΙΑΣ
Τηλ.: 210-41 82 591, 210-4537521, Φαξ: 210-45 32 911
E-mail: mourousias1@yahoo.gr

ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΑΘΕΣΗΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ “ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ”

- Δημαρχείο Πειραιά: Πλ. Κοραή 1
- Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά: Χαρ. Τρικούπη 31
Βιβλιοπωλεία:
 - ΒΙΒΛΙΟΤΟΠΙΑ: Εθνικής Αντιστάσεως 23, Πειραιάς
 - ΝΕΟΣ ΚΥΚΛΟΣ: Καραολή & Δημητρίου 43, Πειραιάς
 - ΣΤΑΧΥ: Πραξιτέλους 121 και Τσαμαδού 57
- Παρασκευόπουλος Ν. & ΣΙΑ Ο.Ε. Καραϊσκού 157, Πειραιάς και
Φιτώνος 35, Πειραιάς
- Βιβλιοπωλείο Καλούδη, Φιτώνος 31, Πειραιάς
- Τσιούστας Ανδρέας & Ουρανία Ο.Ε., Κολλοκοτρώνη 100, Πειραιάς

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: Ψηφιδωτό του 400 μ.Χ. Ο Χρυσής ικετεύει τον Αγαμέμνονα να ελευθερώσει την Χρυσίδα
Μουσείο Νεάπολης (Τυννσία) σίτι των Νυμφών

Οι διαχρονικές πολιτιστικές αξίες

του **ΓΙΑΝΝΗ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ**

Προέδρου του Συλλόγου

“Οι Φίλοι Αρχαιολογικού Μουσείου,
Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Πειραιά”

Η αλματώδης άνοδος της τεχνολογικής προόδου κάνουν ορισμένους να αμφισβητούν τις άυλες πνευματικές και ηθικές αξίες του πολιτισμού, να υποτιμούν την επίδραση που έχουν στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας των ανθρώπων. Οι αξίες αυτές που παραμένουν αναλλοίωτες στον χρόνο στην ουσία αποτελούν το «άλλο μισό» της ανθρώπινης ύπαρξης. Εάν δεν συνοδεύεται η σύγχρονη τεχνολογική γνώση με τις πνευματικές και πολιτιστικές αξίες που δημιούργησε ο άνθρωπος στο πέρασμα των αιώνων τότε περιορίζεται μονοδιάστατα σε μία στεγνή τεχνική γνώση που και μεν απαντάει σε ορισμένους σύγχρονους όρους επαγγελματικής επάρκειας, αλλά δεν γεμίζουν το συναισθηματικό κόσμο του ανθρώπου από πλούσιο περιεχόμενο. Γι’ αυτό οι διαχρονικές πολιτιστικές και ηθικές αξίες ικανοποιούν βαθύτερες εσωτερικές ανάγκες του ανθρώπου, ρυθμίζουν και επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και συγκροτούν μια στέρεη βάση για την προσωπικότητα του ατόμου.

Η χώρα μας γέννησε έναν ανεπανάληπτο πολιτισμό που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού. Τις μεγάλες αξίες της ζωής θα τις αναζητήσουμε στην ελληνική φιλοσοφία, στην αρχαία ελληνική δραματουργία, στην κλασική τέχνη, στη μεγάλη κληρονομιά του Ολυμπισμού, στην πολιτική με την δημοκρατία και τη συμμετοχή στα κοινά. Η αναζήτηση, η κριτική σκέψη, η έρευνα των πραγμάτων ανεβάζουν την ποιότητα της ανθρώπινης υπόστασης και νοηματοδοτούν τη ζωή. Η αφομοίωση μέσα από τον πλούτο της αρχαίας ελληνικής τέχνης ανώτερων αισθητικών αξιών που τείνουν στην τελειότητα και αναδεικνύουν το κάλλος, την ομορφιά και το ωραίο διαμορφώνουν αισθητικές αντιλήψεις που δίνουν εφόδια στον σύγχρονο άνθρωπο να δημιουργεί ανώτερα ποιοτικά έργα σύγχρονης τέχνης και να δεισδύει με μια άλλη αισθητική ματιά στα σύγχρονα έργα. Έτσι ο αρχαίος πολιτισμός και ο σύγχρονος αλληλοσυνδέονται, πράγμα που οδηγεί στο άνοιγμα νέων δρόμων στην τέχνη και στον πολιτισμό με νέες πιο πλούσιες μορφές έκφρασης. Εξάλλου έτσι προχωράει το σπирάλ της εξέλιξης.

Οι αξίες της ανθρώπινης προσωπικότητας, όπως είναι ο ελεύθερος και υπεύθυνος πολίτης, η δημοκρατικότητα ο

πατριωτισμός είναι διαχρονικές σταθερές που προσδιορίζουν τον άνθρωπο, Η συλλογική προσπάθεια μαζί με την ατομική ευθύνη, η ελευθερία, η αλληλεγγύη, η δικαιοσύνη, η δημιουργική εργασία, ο ουμανισμός, η ισοτιμία, η αξιοκρατία, η φιλία, η αλήθεια, η εμπιστοσύνη είναι αξίες που προσδιορίζουν τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου ανθρώπου και δίνουν νόημα στην ανθρώπινη ύπαρξη, είναι μέτρα αντιστάσεων και βιωματικές αντιλήψεις του τρόπου ζωής και συμπεριφοράς για τη στάση ζωής απέναντι στη βία, την αυθαιρεσία, την ανελευθερία. Μια άλλη πτυχή των αξιών είναι ο σωστός συνδυασμός του ιδιωτικού και του δημόσιου, η συμμετοχή στα κοινά και η διάθεση κοινωνικής προφοράς.

Η προτεραιότητα στις διαχρονικές αξίες δεν είναι ο ωφελιμισμός, αλλά η αυτοθυσία για την υπεράσπιση υψηλών ιδεών και ιδανικών και των ίδιων των αξιών. Αυτός ο πλούτος λειτουργεί και ωθεί στην πληρότητα στην ολοκλήρωση και τελικά στην αυτοπραγμάτωση του ανθρώπου. Η κατάκτηση της γνώσης πρέπει να συνοδεύεται από την καλλιέργεια των αξιών για την εξισορρόπηση των ανθρώπινων σχέσεων. Όλη αυτή η κληρονομιά είναι μοχλός προόδου που κινεί προς τα μπρος τα πράγματα. Με λίγα λόγια η κλίμακα αξιών που διέπει άτομα και συλλογικότητες είναι μία δυναμική σχέση που τροφοδοτεί συνεχώς την πράξη και τα έργα τους. Οι αξίες λειτουργούν ως κατευθυντήριοι άξονες τόσο για την αυτοαξιολόγηση όσο και για την αξιολόγηση των άλλων. Στην εποχή μας, όπου η οικονομική κρίση συνοδεύεται και από κρίση αξιών η επιστροφή σε έννοιες και κατηγορίες που βασίζονται στις κατακτήσεις του πολιτισμού μας είναι μια απάντηση που πρέπει να δώσει ο καθένας και όλοι συλλογικά και ατομικά για να μπορέσουμε να κάνουμε την κρίση ευκαιρία για να περάσουμε σε ένα άλλο ποιοτικό επίπεδο ως χώρα.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

- A. Ο Σύλλογος «Οι Φίλοι Αρχαιολογικού Μουσείου, Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Πειραιά» διοργανώνει εκδηλώσεις για το κοινό με ελεύθερη είσοδο. Όσοι εκ των αναγνωστών του περιοδικού μας επιθυμούν να ενημερώνονται για αυτές τις εκδηλώσεις, παρακαλούνται να αποστείλουν στην ηλεκτρονική διεύθυνση του Συλλόγου museum.peiraia@gmail.com τα στοιχεία επικοινωνίας τους και ειδικότερα την ηλεκτρονική τους διεύθυνση, τα οποία στοιχεία θα χρησιμοποιούνται αποκλειστικώς για τον σκοπό αυτό.**
- B. Τα γραφεία του Συλλόγου «Οι Φίλοι Αρχαιολογικού Μουσείου, Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Πειραιά» λειτουργούν τις ημέρες Τρίτη και Πέμπτη και ώρες 11.00-13.00, στην οδό Αλκιβιάδου 229/Γ' όροφος, στον Πειραιά.**

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟ ΕΡΓΟΥ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΤΡΟΧΙΟΔΡΟΜΟΥ (ΤΡΑΜ) ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ

Το τεχνικό έργο και η διεξαγωγή της αρχαιολογικής έρευνας

Η σωστική αρχαιολογική έρευνα στο πλαίσιο του έργου της "Δυτικής Επέκτασης του Τροχιοδρόμου (Τραμ) στον Πειραιά" προστίθεται στην μακρά σειρά των σωστικών ανασκαφών που έχουν διενεργηθεί στην πόλη από τα τέλη του 19ου αιώνα έως σήμερα και μαζί με τις ανασκαφές που έγιναν για την επέκταση της γραμμής του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου (ΜΕΤΡΟ) είναι οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες που διεξάγονται στο πλαίσιο Μεγάλων Δημόσιων Έργων στον Πειραιά.

Το έργο εκτελέστηκε στις λεωφόρους του κέντρου της πόλης αθή και στις δύο κύριες οδικές αρτηρίες που συνδέουν τον Πειραιά με το Νέο Φάληρο, σε μήκος 5,5 χιλιομέτρων (οδό Μικράς Ασίας, Γρηγορίου Λαμπράκη, Βασιλέως Γεωργίου, Ακτή Ποσειδώνος, Εθνικής Αντιστάσεως και Ομηρίδου Σκυλήτση) (εικ. 1). Εκτός από την κατασκευή του τροχιοδρόμου και των στάσεων εκτελέστηκαν επιπλέον έργα που αφορούσαν στη μετατόπιση όλων των δικτύων κοινής ωφέλειας στο μήκος της οδού του Τραμ (αποχέτευση, ύδρευση, διαβάσεις ΔΕΗ, οπτικές ίνες, φυσικό αέριο), την εγκατάσταση νέου δικτύου ιστών ηλεκτροδότησης του τρόλεϊ (οδό Ιλας Μεραρχίας, Μπουμπουλίνας, Ακτή Μουσσοπούλου, Ακτή Θεμιστοκλέους, Ακτή Μιαούλη, Ακτή Ποσειδώνος, Γούναρη και Κώνωνος), την τοποθέτηση νέων φωτεινών σηματοδότην και πινακίδων, και τέλος την κατασκευή 120 υπόγειων συστημάτων κάδων απορριμμάτων σε διάφορα σημεία του κέντρου και της περιφέρειας της πόλης.

Οι αρχαιολογικές εργασίες ξεκίνησαν τον Ιανουάριο του 2014. Οι αρχικές εκτιμήσεις για την περιορισμένη έκταση των ανασκαφών, δεδομένου ότι το Τραμ χαρακτηρίζεται ως ένα επιφανειακό τεχνικό έργο, στην πορεία διαψεύστηκαν. Πρώτον, διότι οι αρχαιότητες στον Πειραιά εμφανίζονται σε πολύ μικρό βάθος, συχνά μόλις 0,30μ κάτω από

τα πεζοδρόμια και την άσφαλτο και δεύτερον, διότι το βάθος εκσκαφής του τροχιοδρόμου και όλων των υπόλοιπων κατασκευών κυμάνθηκε από 0,30μ έως και 3μ βάθος. Ως αποτέλεσμα αυτών, στο πλαίσιο του τεχνικού έργου διεξήχθη μία αρχαιολογική έρευνα μεγάλης κλίμακας. Έμπειρο επιστημονικό και εργατοτεχνικό προσωπικό παρακολούθησε το σύνολο των εκσκαφών και διενήργησε ανασκαφές όπου απαιτήθηκαν.

εικ. 1: Χάρτης του Πειραιά. Σημειώνεται η οδός του Τραμ και θέσεις με αρχαιολογικά ευρήματα

Οι θέσεις που ανασκάφηκαν ήταν είτε τομές μικρών διαστάσεων (1τ.μ.) και χατάρια πλάτους 0,50μ. έως 1μ. είτε γήπεδα επιφανείας έως και 350 τ.μ. Συνολικά, οι αρχαιολογικές ανασκαφές κάλυψαν επιφάνεια έκτασης περί τα 6,5 στρέμματα.

Η αρχαιολογική έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο του εν λόγω Μεγάλου Δημοσίου Έργου υπέστη τους βασικούς περιορισμούς εν γένει των σωστικών αρχαιολογικών ερευνών, δηλαδή του προκαθορισμένου από το τεχνικό έργο χώρου έρευνας και του περιορισμένου χρόνου διεξαγωγής της. Ιδιαίτερα στην περίπτωση ενός δρομικού έργου που εξελίσσεται αποκλειστικά και μόνο στους κεντρικούς δρόμους και στα πεζοδρόμια του κέντρου μίας σύγχρονης, πυ-

**της Δρ. Κυριακής Ψαράκη,
αρχαιολόγου της Εφορείας
Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων**

κνοκατοικημένης και πολυπληθούς πόλης αθή και μίας ανασκαφικής έρευνας που μεγάλο μέρος της διεξήχθη σε χατάρια για την τοποθέτηση δικτύων κοινής ωφέλειας, οι περιορισμοί του χώρου είναι προφανείς. Επιπλέον, παράγοντες όπως η επικινδυνότητα κάποιων σκαμμάτων είτε περιόρισαν την ανασκαφή είτε συντόμευσαν δραστικά τον χρόνο διεξαγωγής της. Κατά συνέπεια, σε κάποιες περιοχές διενεργήθηκαν εκτεταμένες ανασκαφές ενώ σε άλλες θέσεις οι αρχαιότητες αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά. Τέλος, είναι προφανείς οι λόγοι εξαιτίας των οποίων επιβλήθηκαν ασφυκτικά χρονοδιαγράμματα στην εκτέλεση του αρχαιολογικού έργου.

Παρά τα παραπάνω βασικά προβλήματα που αντιμετώπισε η συγκεκριμένη σωστική αρχαιολογική έρευνα, κατέστη δυνατό να ερευνηθούν με επιστημονικά άρτιο τρόπο οι ζώνες δύο εκ των λεωφόρων στο κέντρο της σύγχρονης πόλης (Γρηγορίου Λαμπράκη, Βασιλέως Γεωργίου) από τις οποίες έως τώρα είχαμε μόνο αποσπασματικά στοιχεία. Καθ' όλη τη διάρκεια των πέντε χρόνων που διήρκεσε η ανασκαφική έρευνα εφαρμόστηκε κοινή μεθοδολογία και εργάστηκε αδιαλείπτως το ίδιο επιστημονικό και εργατοτεχνικό προσωπικό με θετικό πρόσημο στην ομοιογένεια της αρχαιολογικής τεκμηρίωσης. Η επιστημονική ομάδα που συγκροτήθηκε αποτελείτο από 7 αρχαιολόγους, 2 αρχιτέκτονες, 2 σχεδιάστρες, 1 φωτογράφο, 4 συντηρητές, 16 τεχνίτες ανασκαφής και κατά περίπτωση 15-20 βοηθητικούς εργάτες του Αναδόχου (εικ. 2). Από την αρχή του έργου υπήρξε λεπτομερής σχεδιαστική, τοπογραφική και φωτογραφική τεκμηρίωση. Το σύνολο των πρόσφατων αποτυπώσεων έχει συγκροτήσει ένα ψηφιακό αρχείο στο οποίο προστέθηκαν τα αρχαιολογικά δεδομένα από παλαιότερες ανασκαφές στα παρακείμενα οικό-

ΕΙΚ. 2: Στιγμιότυπο από την ανασκαφή στην οδό Βασιλέως Γεωργίου

πεδα με στόχο να εμπλουτιστεί ο αρχαιολογικός χάρτης της πόλης. Οι οικονομικοί πόροι που εξασφάλισε έως τώρα ο φορέας διαχείρισης του έργου επέτρεψαν να τεθούν οι βάσεις για την δημιουργία ενός σύγχρονου εργαστηρίου συντήρησης (ΕΙΚ. 3), ταξινόμησης και καταγραφής των κινητών ευρημάτων (ΕΙΚ. 4). Η καταγραφή των κινητών ευρημάτων έγινε απευθείας στο πληροφοριακό σύστημα της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων και έχουν ενταχθεί στο σύστημα περί τα 1.700 αρχαία αντικείμενα. Δυστυχώς όμως, η αδυναμία του φορέα διαχείρισης του τεχνικού έργου να εξασφαλίσει τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους για την ολοκλήρωση της ψηφιακής επεξεργασίας των αρχιτεκτονικών σχεδίων, καθώς και της συντήρησης και καταγραφής των κινητών ευρημάτων από τις ανασκαφές του Τραμ θέτει σοβαρά προβλήματα στην προσπάθεια δημοσίευσης των πρόσφατων ανασκαφών. Από την άλη θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε συνεργασία με το Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών επιμέρους σύνολα των κινητών ευρημάτων έχουν ήδη ανατεθεί για μελέτη και δημοσίευση στο πλαίσιο μεταπτυχιακών εργασιών ενώ άλλα σύνολα έχουν ανατεθεί σε επιστήμονες αναγνωρισμένου κύρους.

Καθώς θα εξελίσσεται η μελέτη και δημοσίευση του αρχαιολογικού υλικού τα οφέλη που θα προκύπτουν στην επιστημονική έρευνα για τον αρχαίο Πειραιά θα είναι πολλαπλά. Ήδη όμως η εν λόγω έρευνα έχει σημειώσει ένα ιδιαίτερα σημαντικό όφελος, αυτό της ευαισθητοποίησης και πληροφόρησης του κοινού. Η ανάπτυξη του έργου στους δρόμους και στα πεζοδρόμια της πόλης και η αντικειμενική αδυναμία να υπάρ-

ξουν κλειστά και περιφραγμένα εργοτάξια προσέδωσε στην αρχαιολογική έρευνα έναν δημόσιο χαρακτήρα. Η έρευνα εξελίχθηκε ως μία "ανοιχτή" ανασκαφή που έδωσε την δυνατότητα στους πολίτες και επισκέπτες της πόλης να έρχονται καθημερινά σε επαφή με την αρχαιολογική διαδικασία, να βλέπουν τα αρχαιολογικά ευρήματα και να βρίσκονται σε ένα συνεχή διάλογο

με την ομάδα του αρχαιολογικού έργου αλληλά και με το αρχαίο παρελθόν της ίδιας τους της πόλης το οποίο οι περισ-

ΕΙΚ. 3: Εργασίες συντήρησης κινητών ευρημάτων

σότερο φαίνεται ότι αγνοούν.

Όσον αφορά στο αίτημα που εκφράστηκε από μερίδα των πολιτών κάποιες από τις κείμενες αρχαιότητες να παραμείνουν ορατές, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα τεχνικά χαρακτηριστικά του έργου και το γεγονός ότι χωροθετείται αποκλειστικά στους οδικούς άξονες της πόλης δεν επέτρεψαν την κατά χώρο ανάδειξη τους. Οι κείμενες αρχαιότητες διατηρήθηκαν σε κατάκωση κάτω από το οδόστρωμα και τον τροχιόδρομο μετά από την σχετική εξέταση των επιμέρους θεμάτων από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο και οι αποδομήσεις που έγιναν περιορίζονται σε μεμονωμένους λίθους, δυνάμει σχετικών Υπουργικών Αποφάσεων. Ωστόσο, έχει υπάρξει μέριμνα για την τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων στις στάσεις του Τραμ ενώ σε κάποιες περιπτώσεις θα υπάρξει επί της ανώτερης επιφάνειας του εδάφους

των στάσεων σήμανση των υποκείμενων αρχαιοτήτων με σύγχρονα υλικά ώστε να υποδηλώνεται η θέση και η κάτοψή τους.

Οι κείμενες αρχαιότητες

Η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως πλήθος νέων δεδομένων η μελέτη των οποίων θα συμβάλει στην αποσαφήνιση ζητημάτων που έχουν τεθεί ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα μ.Χ., στην διόρθωση παλαιότερων εκτιμήσεων, στην επιβεβαίωση άληων και στην συμπλήρωση με νέα άγνωστα μέχρι τώρα στοιχεία του χαμένου παρελθόντος.

Καθώς οι ανασκαφές είναι πολύ πρόσφατες και η μελέτη του αρχαιολογικού υλικού βρίσκεται σε πολύ αρχικό στάδιο, στην παρούσα φάση μπορεί να γίνει μόνο μία επιγραμματική αναφορά στα νέα στοιχεία, με την επιφύλαξη πάντα της διόρθωσης των αρχικών εκτιμήσεων.

Οι ανασκαφές επί της οδού. Γρηγορίου Λαμπράκη (ΕΙΚ. 5) συμπλήρωσαν πολλά κενά της Ιπποδάμειας πόλης με την αποκάλυψη λατομείων στο ύψος της εκκλησίας της Ευαγγελίστριας, καθώς και τμημάτων των αρχαίων οικοδομικών τετραγώνων και αρχαίων δρόμων σε όλο το μήκος της σύγχρονης οδού. Ανασκάφηκαν τμήματα δωματίων οικιών, αυλής με πηγάδια και δεξαμενές και συλλέχθηκε πλήθος κινητών ευρημάτων καθημερινής χρήσης των κλασικών και ελληνοριστικών χρόνων. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στην ύπαρξη πιθανόν Ιερού στην περιοχή πλησίον της εκκλησίας της Ευαγγελίστριας καθώς αποκαλύφθηκε χτιστό και κατά το ήμισυ υπόγειο θησαυροφυλάκιο, ενσωματωμένο στο ισχυρό θεμέλιο μεγάλου ορθογώνιου κτηρίου. Το θησαυροφυλάκιο που βρέθηκε συνημμένο από την αρχαιότητα χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

ΕΙΚ. 4: Καταγραφή και τεκμηρίωση

εικ. 5: Ανασκαφές στην Γρηγορίου Λαμπράκη αρ. 50

Στο τμήμα της οδού. Βασιλέως Γεωργίου, από τη συμβολή της με την οδό. Γρ. Λαμπράκη έως τη συμβολή της με την οδό Αθικιάδου αποκαλύφθηκαν εντελώς αποσπασματικά κατάλοιπα τοίχων οικιών και φρεάτια πηγαδιών και δεξαμενές (εικ. 6). Στο υπόλοιπο τμήμα της οδού Βασιλέως Γεωργίου, από την συμβολή της με την οδό Αθικιάδου έως την οδό Ηρώων Πολυτεχνείου οι ανασκαφές έφεραν στο φως έναν μεγάλο σε έκταση χώρο, εμβαδού 313τ.μ. με πάνω από 100 λάκκους λαξευμένους στο φυσικό βράχο (εικ. 7). Πιθανόν, κάποιοι από τους λάκκους να προορίζονταν για δενδροφυτεύσεις ή ακόμα και για την τοποθέτηση ξύλινων ικριωμάτων. Η αρχική εκτίμηση είναι ότι πρόκειται για δημόσιο χώρο, ίσως πηλατεία ή ιερό άλσος. Στην ίδια περιοχή, στον άξονα περίπου της σημερινής οδού Καραϊσκού, αποκαλύφθηκαν διαδοχικά οδοστρώματα αρχαίου δρόμου με προσανατολισμό Β-Ν. Το πλάτος του αρχαίου δρόμου κυμαίνεται από 15μ. έως 17μ. και αποτελεί ισχυρή ένδειξη, αν όχι απόδειξη, για την ύπαρξη και τρίτης Πηλατείας Οδού που θα ξεκινούσε από την Διαμέσου Πύλη και θα διέσχιζε όλη τη χερσόνησο.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι ανασκαφές στο δυτικό τμήμα της οδού Βασιλέως Γεωργίου, από την συμβολή της με την οδό Ηρώων Πολυτεχνείου έως τη συμβολή της με την οδό Εθνικής Αντιστάσεως έδωσαν πλήθος νέων και σημαντικών στοιχείων. Το Ιπποδάμειο σχέδιο του αρχαίου Πειραιά εμπλουτίστηκε με τέσσερις επιπλέον διασταυρώσεις δρόμων και τμήματα τριών οικοδομικών τετραγώνων.

Στο ύψος της οδού Βασιλέως Γεωργίου 6 ανασκάφηκε ο νότιος τοίχος του οικοδομικού τετραγώνου της Λέσχης των Διονυσιαστών και δρόμος με προ-

σανατολισμό Αν.-Δ., πλάτους 5μ., που θα πηλασίωνα το εν λόγω οικοδομικό τετράγωνο από τον νότο. Επιπλέον, αποκαλύφθηκε η προς ανατολίας διασταύρωση αυτού του δρόμου με την γνωστή από παλαιότερες ανασκαφές Πηλατεία Οδό που περνά κάτω από την σημερινή πηλατεία του Δημοτικού Θεάτρου και η οποία είναι παράλληλη στον άξονα της οδού Ηρώων Πολυτεχνείου, καθώς και η προς δυσμής διασταύρωση αυτού του δρόμου με δρόμο πλάτους 5μ. που θα πηλασίωνα την Λέσχη των Διονυσιαστών στα δυτικά. Τα νέα α-

εικ. 6: Αρχαία δεξαμενή. Βασιλέως Γεωργίου αρ. 18

νασκαφικά δεδομένα μας δίνουν με ακρίβεια τις διαστάσεις του οικοδομικού τετραγώνου της Λέσχης των Διονυσιαστών και χάρη στην τοπογράφηση τους επιτυγχάνουμε την ακριβέστερη ένταξή του στο Ιπποδάμειο σχέδιο. Επίσης, η πρόσφατη ανασκαφή αποσαφήνισε ζητήματα που αφορούν στην χρονολόγηση των οικοδομικών του φάσεων. Η παλαιότερη ανασκαφή της Λέσχης των Διονυσιαστών στα τέλη του 19ου αιώνα από τον Ι. Δραγάτη, λόγω της κατασκευής της θεμελίωσης του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά, δεν είχε την τεκμηρίωση (στρωματογραφία, τοπογράφηση, σχεδιαστική αποτύπωση) που υπάρχει πλέον σήμερα.

Επί της οδού Βασιλέως Γεωργίου 4 και 2 αποκαλύφθηκε τμήμα ενός ακόμα αρ-

χαίου οικοδομικού τετραγώνου με εργαστηριακούς χώρους των κλασικών χρόνων και μετασκευές των κτηρίων που φτάνουν μέχρι και τα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια.

Από την οδό Βασιλέως Γεωργίου 2 μέχρι το μέσον του Τινάνειου Κήπου ανασκάφηκε τμήμα και τρίτου αρχαίου οικοδομικού τετραγώνου με διαδοχικές οικοδομικές φάσεις και μεταβολές στην διαρρύθμιση των χώρων (εικ. 8). Η κεραμική που συλλέχτηκε και τα στρωματογραφικά δεδομένα δείχνουν διάρκεια χρήσης από τις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αιώνα π.Χ. έως και τον 1ο αιώνα π.Χ.. Σε αυτό το οικοδομικό τετράγωνο ανασκάφηκε και αποκαλύφθηκε πλήρως το δωμάτιο το οποίο το 1959 είχε εν μέρει ανασκαφεί και στο οποίο είχε βρεθεί ο θησαυρός των χάλκινων αγαλμάτων του Πειραιά που εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης. Η πρόσφατη ανασκαφή στο πλαίσιο του έργου του ΤΡΑΜ μας έδωσε την δυνατότητα της διενέργειας συμπληρωματικής ανασκαφής ώστε να επιλυθούν θέματα στρωματογραφίας και χρονολόγησης του κτηρίου εντός του οποίου είχαν τοποθετηθεί τα αγάλματα.

Στο ύψος σχεδόν της συμβολής των οδών Βασιλέως Γεωργίου και Εθνικής Αντιστάσεως βρέθηκε η τελευταία διασταύρωση αρχαίων δρόμων που ορίζει το τέλος της πόλης και την αρχή της λιμενικής ζώνης του Κανθάρου, δηλαδή του μεγάλου εμπορικού λιμανιού (τμήματος του σημερινού κεντρικού λιμένα του Πειραιά).

Για την ίδια την αρχαία λιμενική ζώνη, νέα στοιχεία ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφές που διενεργήθηκαν στην Πηλατεία Ωρολογίου, έναντι του κτηρίου του Ν.Α.Τ., αλλά και στην Ακτή Ποσειδώνος αρ. 6-16. Στην πηλατεία Ωρολογίου ανασκάφηκε ανοιχτός υπαίθριος χώρος που χωροταξικά συμπίπτει με τη ζώ-

εικ. 7: Λάκκοι λαξευμένοι στο βράχο. Βασιλέως Γεωργίου, πηλατεία Κοραή

ΕΙΚ. 8: Κατάλοιπα αρχαίου οικοδομικού τετραγώνου. Βασιλῆως Γεωργίου και Φιλωνος

νη του Εμπορίου, δηλαδή με την εμπορική ζώνη του αρχαίου λιμένα. Ο χώρος ήταν κενός από κατασκευές και το μόνο που βρέθηκε ήταν ένα εκτενές λιθόστρωτο των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων για την εξομάλυνση του φυσικού βράχου της ακτογραμμής και την διαμόρφωση δαπέδου. Επιπλέον, κατά μήκος της Ακτής Ποσειδώνος αρ. 6-14 αποκαλύφθηκε ένα από τα κρηπιδώματα του λιμένα των ρωμαϊκών και ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (ΕΙΚ. 9). Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό εύρημα καθώς τεκμηριώνεται ανασκαφικά η περιοχή που θα ήταν το Χώμα, δηλαδή η θέση της αποβάθρας στο βόρειο τμήμα του λιμανιού και η σχέση της με τα γνωστά παρακείμενα αρχαία κτήρια, όπως αυτό της Μακράς Στοάς, που τμήμα της είναι ορατό στην συμβολή των οδών Γούναρη και Ακτή Ποσειδώνος.

Για την ιστορία του Πειραιά κατά την βυζαντινή περίοδο νέα, πολύ σημαντικά στοιχεία ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφές επί της οδού Εθνικής Αντιστάσεως, έμπροσθεν του ναού της Αγίας Τριάδας. Στην θέση αποκαλύφθηκαν τμήματα κτηρίου των λιμενικών εγκαταστάσεων του 6ου αιώνα μ.Χ. με πλήθος σημαντικών κινητών ευρημάτων μεταξύ των οποίων πολλά νομίσματα.

Τέλος, εκτός των αρχαίων τειχών, στην οδό Μικράς Ασίας ανασκάφηκε τμήμα του νεκροταφείου της ελληνιστικής περιόδου.

Τα κινητά ευρήματα

Από τις ανασκαφές συλλέχτηκε ένας τεράστιος όγκος κινητών ευρημάτων, κυρίως κεραμική, νομίσματα, σημαντικός αριθμός πήλινων ειδωλίων και ποικίλα άλλα αντικείμενα όπως εργαλεία, πήλινες μήτρες για την κατασκευή ειδωλίων κ.λπ. που χρονολογούνται από τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. έως και τον 1ο αιώνα π.Χ. Πολύ μικρότερος είναι ο αριθμός των κινητών ευρημάτων της παλαιοχριστιανικής περιόδου που προήλθε αποκλειστικά από την περιοχή πλησίον του λιμανιού (Εθνικής Αντιστάσεως έως την συμβολή της με την Τσαμαδού, Ακτή Μιαούλη, Ιλας Μεραρχίας έως την συμβολή της με την Κολλοκτρώνη).

Τα αρχαία κεραμικά αγγεία στην πλειοψηφία τους ανήκουν στην κατηγορία των άβαφων σκευών καθημερινής χρήσης αλλιά και των επιτραπέζιων μελαμβαφών σκευών και λυχνariών. Εντυπωσιάζει η ποσότητα και η ποικιλία των αμφορέων από διάφορα μέρη του

ΕΙΚ. 9: Κρηπίδωμα του λιμανιού των ρωμαϊκών χρόνων. Ακτή Ποσειδώνος

Αιγαίου και της Μεσογείου. Επίσης, συλλέχτηκε σημαντικός αριθμός θραυσμάτων ερυθρόμορφων αγγείων, συχνά με μυθολογικές παραστάσεις, αλλιά και μεμονωμένα όστρακα από Παναθηναϊκούς αμφορείς. Μία ιδιαίτερη κατηγορία κεραμικών αγγείων αποτελούν τα σκεύη από τελετουργικές πυρές, γνωστά ως εγκαίνια, του β' μισού του 5ου αιώνα π.Χ. και του 4ου αιώνα π.Χ. (ΕΙΚ. 10). Τα αγγεία είχαν τοποθετηθεί μέσα σε αβαθείς λάκκους κάτω από τα δάπεδα ή δίπλα σε τοίχους. Σε ορισμένες περιπτώσεις,

εκτός από τα αγγεία, οι λάκκοι περιείχαν στάχτη, λίγα οστά ζώων και ελάχιστους σπόρους. Το έθιμο των εγκαίνιων απαντάται στην Αττική από το τέλος του 5ου αι. π.Χ. έως και τον 1ο αι. π.Χ. Οι πυρές πραγματοποιούνταν κατά το χτίσιμο, την ανακαίνιση ή την εγκατάλειψη μίας οικίας ή κτηρίου με εμπορική ή βιοτεχνική λειτουργία με σκοπό την εξασφάλιση της καλής τύχης, τον κατευνασμό των κακών δυνάμεων και την αποφυγή εργατικών ατυχημάτων.

Πλήθος εργαλείων αποτελούν μαρτυρίες για τις ποικίλες καθημερινές δραστηριότητες και επαγγέλματα. Τέλος, ο πλούτος και η ποικιλία των νομισμάτων που συλλέχθηκαν μαρτυρούν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του πληθυσμού και την έντονη εμπορική δραστηριότητα.

Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στην ενεπίγραφη στήλη που ανήκει στην κατηγορία των Όρων Τριττύων. Βρέθηκε κατά τις ανασκαφές της οδού Βασιλῆως Γεωργίου, στο ύψος του Τινάνειου Κήπου (ΕΙΚ. 11). Η στήλη ήταν τοποθετημένη σε λάκκο και ακουμπούσε στην πρόσοψη του αρχαίου οικοδομικού τετραγώνου. Πρόκειται για σπάνιο επιγραφικό εύρημα που χρονολογείται πριν τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ.. Η επιγραφή ΔΕΙΥΡΕ ΑΙΛΙΟΙΠΕΙΚΕΙΟΝ ΤΡΙΤΤΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙ ΑΡΧΕΤΑΙ ΔΙ ΠΑΛΙΕΝΕΟΝ ΤΡΙΤΤΥΣ (εδώ η Αἰωπεκεία Τριττύς τελειώνει, αρχίζει δε η Τριττύς Παλιένεον) μάς δίνει τα ονόματα των τριττύων του Ἀστεως (Αἰωπεκί) και της Μεσογαίας (Παλιήνη) που υπάγονταν στην δέκατη φυλή Αντιοχίς. Οι όροι "Τριττύων" στον Πειραιά ερμηνεύονται συνήθως ως σήματα που καθορίζουν τον χώρο συντεταγμένης συγκέντρωσης των ναυτών, κατά τριττύες, προκειμένου να επιβιβασθούν στις τριήρεις. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να αποκλειστεί η χρήση τους και για άλλους σκοπούς, όπως η συγκέντρωση πλήθους κατά τριττύες στο πλαίσιο ιερών πομπών ή ακόμα και για την διανομή σιτηρών σε περιόδους σιτοδείας, πολέμου κλπ.

ΕΙΚ. 10: Αγγεία από τελετουργική πυρά του 4ου αιώνα π.Χ., Εγκαίνια. Γρηγορίου Λαμπράκη

ΕΙΚ. 11: Στιγμιότυπο από την εύρεση και αποκάλυψη της ενεπίγραφης στήλης

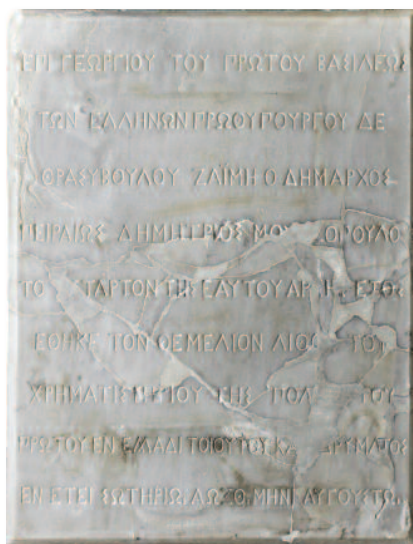
Στοιχεία για τη νεώτερη ιστορία της πόλης

Η σύντομη και επιγραμματική περιήγηση στα σημαντικότερα ευρήματα των πρόσφατων ανασκαφών κατά την εκτέλεση του έργου του Τραμ ολοκληρώνεται με την αναφορά στα κατάλοιπα της νεώτερης ιστορίας της πόλης. Στην πλάτεια του Ωρολογίου αποκάλυφθηκε τμήμα του ανατολικού θεμελίου του κτηρίου που στέγαζε το Παλιό Δημαρχείο του Πειραιά, γνωστό ως Ρολόι. Το κτήριο που θεμελιώθηκε τον Αύγουστο του 1869 για να λειτουργήσει αρχικά ως Χρηματιστήριο και αργότερα ως Δημαρχείο αποτέλεσε τοπόσημο της πόλης. Παρά τον εμβληματικό του χαρακτήρα και τις αντιδράσεις των Πειραιωτών το κτήριο κατεδαφίστηκε το 1968 και έκτοτε χάθηκαν τα ίχνη του. Οι πρόσφατες ανασκαφές αποκάλυψαν όχι μόνο τμήμα του θεμελίου του αλλιά και την θεμελίωση λίθο του κτηρίου. Εντοιχισμένη στο θεμέλιο του ανατολικού πρόπυλου βρέθηκε μαρμάρινη θήκη που περιείχε εννέα νομίσματα. Η καθηπτήρια πλάκα της φέρει επιγραφή όπου αναφέρεται στη θεμελίωση του πρώτου Χρηματιστηρίου της Ελλάδας (ΕΙΚ. 12)

ΕΠΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ ΔΕ ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΖΑΙΜΗ Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΟ(Υ)ΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΤΟ (ΤΕ)ΤΑΡΤΟΝ ΤΗΣ ΕΛΥΤΟΥ ΑΡΧΗΣ ΕΤΟΣ ΕΘΗΚΕ ΤΟΝ ΘΕΜΕΛΙΟΝ ΛΙΘΟΝ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛ(ΕΩΣ) ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΤΟΙΟΥΤΟΥ ΚΑ(ΘΙ)ΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ, ΑΩΞΘ ΜΗΝΙ ΑΥΓΟΥΣΤΩ.

Η μαρμάρινη θήκη και τα νομίσματα έχουν ενταχθεί στο Μουσειολογικό πρόγραμμα της περιοδικής έκθεσης "Αντιθέσεις/Αντιthesis" που φιλοξενείται από τον Δεκέμβριο του 2017 στις αίθουσες του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιά. Στην ίδια έκθεση παρουσιάζονται και αρχαία αντικείμενα από τις πρόσφα-

τες ανασκαφές στο πλαίσιο του έργου του Τραμ, όπως το σύνολο πήλινων αγγείων τελετουργικής πυράς, Εγκαίνιο, που βρέθηκε σε λάκκο πήλινων τοίχου αρχαίου κτηρίου και το οποίο χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. Τέλος, στοιχεία για την αρχαιολογική έρευνα που διενεργήθηκε στο πλαίσιο του έργου του Τραμ παρουσιάζονται σε μικρή ενότητα της έκθεσης "Στην Επιφάνεια" που φιλοξενείται στο κτήριο της Ξηλαποθήκης στην οδό Πύλης 8 στον Πειραιά.

ΕΙΚ. 12: Το μαρμάρινο εγκαίνιο του Χρηματιστηρίου Πειραιά.

Ομάδα αρχαιολογικού έργου:

Υπεύθυνη αρχαιολόγος ΕΦ.Α.Π.Ν.:

Δρ. Κυριακή Ψαράκη

Αρχαιολόγοι:

Βιβή Βαμβακοπούλου, Γεωργία Γεωργίου, Μαρία Γρηγοριάδου, Κλειώ Δημητρίου, Δρ. Ιωάννα Μαυροειδή, Ελένη Παπαρούνα, Φεβρωνία Ρεϊζίδου

Αρχιτέκτονες μηχανικοί:

Φαίδρα Αποστολικά, Θάδεια Ιωαννίδου

Σχεδιαστές:

Άννα Γκαμαριάν, Αναστασία Μαυράκη

Φωτογράφος της ΕΦ.Α.Π.Ν.:

Γιάννης Ασβεστάς

Συντηρητές:

Μαρίνα Κεχαγιά, Κώστας Σιμωνάς, Μαρία Τσίχλη, Ταξιάρχης Χρυσικός

Τοπογράφηση αρχαιοτήτων:

Τοπογραφικό Τμήμα ΘΕΜΕΛΗΣ Α.Τ.Ε.:

Χρήστος Γεωργιάδης, Ανδρέας Γκόνος, Καριοφύλλης Πάντος. Η τοπογράφηση έγινε με χρήση γεωδαιτικού σταθμού.

Εργατοτεχνίτες:

Γιώργος Θεοδόνης, Γιώργος Καραγιάννη, Χρήστος Κατσιώνης, Οδυσσέας Μπατζέρης, Χρήστος Μπορόδκας, Νίκος Σέχου, Kastriot Alia, Adi Dogani, Tomi Martiko, Donik Tahirai, Safet Selenica, Housein Alsamou, Ergys Dharmo, Kamer Cossenli, Σάββας Χαραλάμπους, Δημήτρης Κίτσιος, Γιώργος Ζαφειρόπουλος.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ

ΑΞΙΩΤΗ Κ., 2013: Νέα στοιχεία από την αρχαιολογική έρευνα του χώρου του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά, στο ΜΠΡΕΝΤΑΝΟΥ Κ., ΑΞΑΡΛΗΣ Ν. (επιμ.) *Ιστορία του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά, από τον 19ο στον 21ο αιώνα*, εκδ. Νέος Κύκλος, 56-65.

ΔΡΑΓΑΤΣΗΣ Ι. Χ., 1885: "Έκθεσης των εν Πειραιει ανασκαφών", *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 63-68

ΔΡΑΓΑΤΣΗΣ Ι. Χ., 1885: "Πειραιϊκές αρχαιοότητες", *ΑρχΕφημ*, 85-92.

ΠΑΝΑΓΟΣ Χ. Θ., 1968: *Ο Πειραιεύς, Οικονομική και ιστορική έρευνα από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας*. Αθήνα (2η έκδοση με νεώτερα στοιχεία για την τοπογραφία και την οικονομική ζωή του Πειραιά από τον Γ. Σταϊνχάουερ, Αθήνα 1995, 308-327).

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ Ν., 1974: *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, τόμος Ι, Αττικά. Αθήνα.

ΠΕΤΡΙΤΑΚΗ Μ, 2006, Πειραιάς, ΑΔ 61, Β'1, 199-201.

ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ Γ., 2000: Αρχαίος Πειραιάς: Η πόλη του θεμιστοκλή και του Ιππόδαμου, στο, ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ Γ.Α., ΜΑΛΙΚΟΥΤΗ Μ.Γ., ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Β, Γκανιάτσας Β., ΠΕΙΡΑΙΑΣ, *Κέντρο Ναυτιλίας και Πολιτισμού*, εκδ. ΑΙΓΗΣ, 9-123.

CURTIS E. - KAUPER J. A., 1881: *Karten von Attika*, ErläuternderText, Heft I, Der Peiraeus von A. Milchhöfer, Berlin.

GARLAND R., 1987: *The Piraeus, from the fifth to the first century B. C.* Ithaka, NY.

JUDEICH W., 1931: *Topographie von Athen*, (III, 2, 2), Μόναχο.

von EICKSTEDT K. V., 1991: *Beiträge zur Topographie des antiken Piraeus*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑΣ

3. Ο βασιλικός δρόμος της ιστορίας: Η Γένεση της ιστοριογραφίας στην Ελλάδα

Προσπαθήσαμε στα δύο προηγούμενα τεύχη να ερμηνεύσουμε τα υλικά κατάλοιπα - μνημεία, ερείπια, τάφους, εργαλεία και έργα τέχνης - της αρχαιότητας, και να διαβάσουμε στις επιγραφές τα σωζόμενα αποσπάσματα του άμεσου δημοσίου και ιδιωτικού λόγου της. Τα μνημεία ωστόσο είναι βουβά, έρμαιο της ερμηνείας που κάθε φορά θα τους δώσουμε, και οι επιγραφές συμπτωματικές αναφορές στην καθημερινότητα της. Ο βασιλικός δρόμος για το παρελθόν περνάει μόνο μέσα από την γραπτή ιστορική παράδοση. Μνημεία και επιγραφές βοηθούν μόνο στον έλεγχο και στη συμπλήρωση της.

Υπήρξαν στην ιστορία της ανθρωπότητας μακρύτερες περιόδους και υπάρχουν ακόμα σήμερα λαοί χωρίς αυτό που ονομάζουμε ιστορικό παρελθόν και συνεπώς χωρίς ιστορία με την έννοια που γνωρίζουμε. Σ' αυτούς η συλλογική μνήμη έχει τη μορφή ενός μύθου για την αρχή του κόσμου και όλων των πραγμάτων, ενός μύθου που επικαιροποιείται κάθε φορά στις θρησκευτικές τελετές.

Η αφύπνιση της ιστορικής συνείδησης - η γένεση της ιστορίας -, αποτελεί μέρος αυτού που θα ονομάζαμε το έπος της χειραφέτησης της ανθρωπότητας, που πραγματοποιείται στην Ελλάδα στον 5ο αι. π.Χ. Τα χρονικά των βασιλικών έργων

και πολεμικών κατορθωμάτων, τα ημερολόγια, τα ιατρευτικά και νομικά κείμενα, οι βασιλικές ή εμπορικές αλληλογραφίες, οι κατάλογοι των αποθηκών κλπ., που γεμίζουν τους τοίχους και τα δημόσια αρχεία των, ανακτόρων και σπιτιών των μεγάλων λαών της Ανατολής, της μυκηναϊκής Ελλάδας ή της Κίνας μπορεί να προσφέρουν την πρώτη ύλη για μια ιστορία αλλά δεν είναι ιστορία. Για ιστορία μπορούμε να μιλούμε μόνο εκεί που η αφήγηση ξεπερνά τα στενά όρια ενός μεμονωμένου επεισοδίου ή μιας δυναστείας και τις απλές παρατάξεις γεγονότων των χρονολογιών, για να αγκαλιάσει σε μια ιστορική σύνθεση ευρύτερες χρονικές περιόδους και αναγνωρίσει μακρόχρονες ιστορικές τάσεις. Μόνο το ιστορικό αφήγημα είναι σε θέση αποκαθιστώντας τους μεγάλους συσχετισμούς των γεγονότων και το εσωτερικό ιστορικό τους νόημα, να δώσει ενότητα και κατεύθυνση στο ιστορικό γίνεσθαι, να αποκαταστήσει το κοινό παρελθόν που να διαμορφώσει έτσι τη συνείδηση της ταυτότητας μιας κοινότητας. Πρόκειται για κάτι που δύο μόνο φορές γνώρισε η ανθρωπότητα, στους Εβραίους και στους Έλληνες, και στις δύο περιπτώσεις ως εθνική αντίδραση στον περσικό δεσποτισμό. Με μια ουσιαστική ωστόσο διαφορά: τον θεολογικό προσανατολισμό που χαρακτηρίζει την ιουδαϊκή (όπως ε-

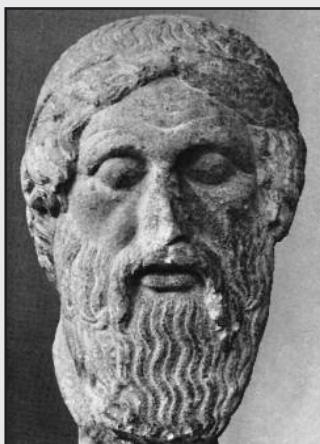
του ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Αρχαιολόγος

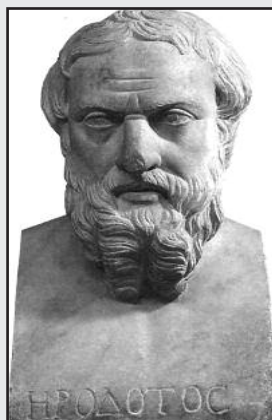
τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων

ξάλλου στις αρχές της και την πρώιμη ευρωπαϊκή ιστορία, μια ιστορία που αρχίζει με την δημιουργία του κόσμου από τον θεό και τελειώνει με την δεύτερη παρουσία Του).

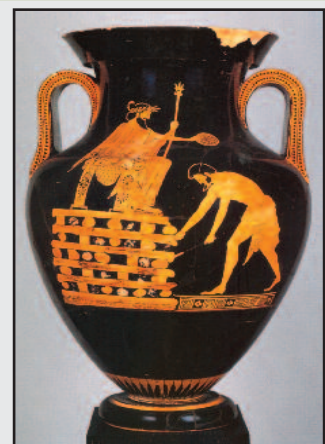
Διαφορετικά είναι τα πράγματα στην Ελλάδα: την πρώτη μορφή της ιστορίας και την κατεύθυνση για την εξέλιξη της θα δώσει εδώ το ομηρικό έπος. Δεν είναι τυχαίο που οι Έλληνες θεωρούσαν τον Όμηρο πατέρα της ιστορίας, όπως Εξάλλου και της γεωγραφίας (εικ. 1). Το έπος δεν αποκαθιστά απλώς τη συνέχεια με το χαμένο μυκηναϊκό παρελθόν διατηρώντας τη μνήμη για πρόσωπα και πράγματα, πόλεις και πολιτισμό, κοινωνικές σχέσεις, παραδόσεις και γενεαλογίες, αρχαιολογικά κειμήλια και αρχαιακά στοιχεία, όπως π.χ. στον κατάλογο των ηρώων το Β της Ιλιάδος. Παρά την ενεργή ακόμα παρουσία των θεών, η ιστορία εδώ έχει ήδη αρχίσει να πατά πιο σταθερά στο έδαφος της πραγματικότητας. Στην Ιλιάδα βλέπουμε επιπλέον να παίρνουν μια πρώτη μορφή δύο από τα βασικά χαρακτηριστικά της ιστορικής ελληνικής συνείδησης. Το πρώτο είναι η αίσθηση της χρονικής απόστα-

Εικ. 1. Ο τυφλός ποιητής του μεγάλου ελληνικού παρελθόντος. Προτομή του Ομήρου γύρω στο 460 π.Χ., Μόναχο.

Εικ. 2. Ο Ηρόδοτος της Νέας Υόρκης αποτελεί μια κλασικιστική απόπειρα απόδοσης των χαμένων χαρακτηριστικών του ερευνητή-φιλοσόφου και φίλου του Σοφοκλή

Εικ. 3. Το ενδιαφέρον των Αθηναίων για τον Κροίσο δείχνει η σπάνια ιστορική σκηνή στον αμφορέα του Μύσωνος 500-490 π.Χ. Μουσείο Λούβρου

Εικ. 4. Ο πίνακας του David «Ο Λεωνίδας στις Θερμοπύλεις» αποδίδει το δραματικό, με έμφαση στα πρόσωπα, τρόπο αφήγησης του Ηροδότου

σης, ενός ιστορικού κενού ανάμεσα στο σύγχρονο βίο και ένα μεγάλο και ένδοξο παρελθόν, που καλύπτουν και αρθρώνουν οι ηρωικές γενεαλογίες (το ερώτημα της καταγωγής είναι συνέχεια στο στόμα των ομηρικών ηρώων). Το δεύτερο είναι η συνειδητοποίηση της εθνικής ενότητας του Ελληνισμού, που - παρά την απουσία στο έπος των όρων "Ελληνες" ή "βάρβαροι" - βλέπουμε να διαμορφώνεται μέσα από την σύγκρουση Ανατολής και Δύσης, και η οποία θα αποτελέσει το κεντρικό θέμα του έργου του Ηροδότου, των εκστρατειών του Αλεξάνδρου, αλλιώς και της μεσαιωνικής και της νεώτερης ευρωπαϊκής ιστορίας. Όπως πάλι την Οδύσσεια έχουμε την πρώτη μορφή της συνάντησης με το ξένο, που θα χαρακτηρίσει τη μεγάλη ελληνική περιπέτεια του αποικισμού της Μεσογείου.

Αν η ελληνική ιστοριογραφία χρωστά στο έπος την κεντρική ιδέα και βασικά χαρακτηριστικά της δομής της, την υπόθεση για την ανεξάρτητη ανάπτυξη του ιστορικού λόγου αποτέλεσε η εμφάνιση του πεζού λόγου και ό,τι αυτό εσήμανε στην ιστορία της ανθρωπίνης σκέψης. Το έπος είναι ένα ποίημα: σ' αυτό - όπως ακόμα και στην πιο άμεση θυριική ποίηση του 7ου αι. - η λειτουργία της λέξης συνίσταται στην εξύψωση (ωραιοποίηση, τραγικοποίηση κλπ) όχι στην απόδοση της πραγματικότητας. Παρά το -συχνά ωμό- ρεαλισμό στην περιγραφή της ομηρικής μάχης, αυτή είναι φανερό ότι διαδραματίζεται σε ένα άλλο μεγάλο και φανταστικό περιβάλλον, όπου οι θεοί βρίσκονται συνεχώς δίπλα και πάνω από τους ανθρώπους, ενδιαφέρονται για αυτούς και επεμβαίνουν συνεχώς στη ζωή τους. Ο πεζός λόγος που αναπτύσσεται μέσα από την πρακτική ζωή (ημερολόγια, αλληλογραφί-

ες, καταγραφή συναλλαγών, περιγραφή ξένων τόπων, αλλήλ και ανέκδοτα) στις νέες ελεύθερες και ανοικτές στον κόσμο εμπορικές ιωνικές πόλεις, συμβαδίζει με τη θεματική μετατόπιση της αφήγησης, και μια νέα νηφάλια, σκεπτικιστική, ρεαλιστική ματιά και μια ορθολογική ερμηνεία του κόσμου -της φύσης, του ανθρώπου, του γεωγραφικού περιβάλλοντος και του ιστορικού παρελθόντος. Είναι η εποχή των μεγάλων ερ-

μηνευτικών σχημάτων της φύσης από τους Ίωνες φιλοσόφους, της συμπύκνωσης της ηθικής σοφίας στις γνώμες των Επτά Σοφών και στις ηθικοπαιδαγωγικές ιστορίες του Αισώπου, των πρώτων προσπαθειών ενός ιστορικού εξορθολογισμού των μύθων και μιας πρώτης καταγραφής της οικουμένης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εννοείται η γένεση της ιστοριογραφίας. Προδρομική μορφή είναι αυτή του Εκαταίου από τη Μίλητο. Στο πρόσωπο του αναγνωρίζουμε τον ορθολογιστή, που θέλει να βάλει μια λογική τάξη στον κόσμο: στον χώρο του παρελθόντος με την λογική οργάνωση της διαδοχής των γενών και το λογικό έλεγχο των μυθολογικών πηγών (Γενηολογίες), στο γεωγραφικό χώρο με την κατάρτιση ενός σχηματοποιημένου και οριοθετημένου (της περιόδου) χάρτη της γης. Ωστόσο από την ιστοριογραφία του Εκαταίου απουσιάζει ακόμα το ενδιαφέρον για τις πραγματικές ιστορικές πηγές. Τον ενδιαφέρει περισσότερο η ορθολογική ερμηνεία των μυθολογικών από τη διαπίστωση των ιστορικών γεγονότων. Αντίστοιχα η γεωγραφία του βασίζεται πε-

ρισσότερο στην αρχή της γεωμετρικής συμμετρίας των τόπων στο χάρτη του, παρά στα πραγματικά - εμπειρικά - δεδομένα.

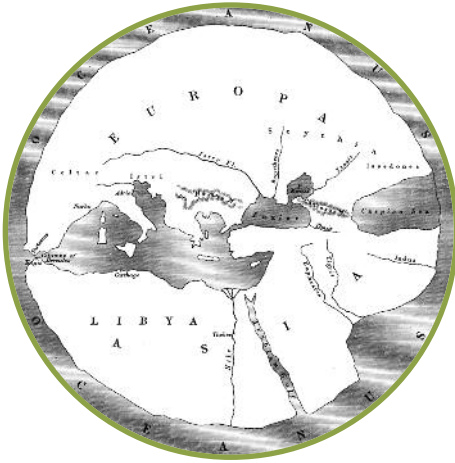
Η ιστοριογραφία με την μορφή που γνωρίζουμε σήμερα γεννιέται και ενηλικιώνεται στην Αθήνα μέσα στο δεύτερο μισό του 5ου αι. Είναι το έργο δύο μεγάλων ιστορικών, του Ηροδότου (περίπου 480 έως 425 π.Χ.) και του Θουκυδίδη (περίπου 470 έως 399) και συνδέεται με τα δύο μεγάλα γεγονότα που συγκλόνισαν τον ελληνικό κόσμο στις αρχές και στο τέλος αυτού του μοναδικού αιώνα: την ένδοξη δοκιμασία των Μηδικών πολέμων και την καταστροφική εμπειρία του Πελοποννησιακού πολέμου. Είναι ένα γεγονός που δεν εννοείται έξω από αυτήν την πόλη, όπου το έδαφος έχει προετοιμαστεί με το βάθος του λόγου στην τραγωδία, της τεχνικής του στη σοφιστική ρητορική και της πρακτικής του στην από κοινού λήψη των αποφάσεων στην εκκλησία του δήμου και στα δικαστήρια.

Σε ποιόν από τους δύο αυτούς ιστορικούς, τον Ηρόδοτο και το Θουκυδίδη που το διεκδικούν, αξίζει να δοθεί ο τίτλος του πατέρα της ιστορίας, είναι ένα θέμα που απασχόλησε από την αρχαιότητα και απασχολεί ακόμα την έρευνα. Ο χρόνος -10-15 έτη- που τους χωρίζει δεν είναι τόσο μεγάλος, όσο η διαφορά στην παράδοση από την οποία προέρχονται, ο ιστορικός ορίζοντας της ζωής και των ιστορικών ενδιαφερόντων τους και ο τρόπος (η μέθοδος) της ιστορικής γραφής.

ΗΡΟΔΟΤΟΣ (ΕΙΚ. 2) Ο Ηρόδοτος από την Αλικαρνασσό της Καρίας, κληρονόμος της μεγάλης ιωνικής παράδοσης, είχε την τύχη να ζήσει στο περιβάλλον ενός Σοφοκλή και ενός Περικλέους, την πιο λαμπρή μετά τα Μηδικά και πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο-εποχή της Αθήνας.

Εικ. 5. Την ανάμνηση των μεγάλων γεγονότων διατηρούν οι ποιητές όπως ο Σιμωνίδης και ο Ηρόδοτος όχι τα μνημεία, όπως δείχνει το σχετικά πρόσφατο μνημείο στις Θερμοπύλεις

Εικ. 6. Ο «ιωνικός» χάρτης της υφηλίου που περιβάλλει ο Ωκεανός.

Η γλώσσα που γράφει είναι ωστόσο η ιωνική το ίδιο, ιωνικό, και το γλαφυρό ύφος, το γεμάτο ανέκδοτα, περιγραφές και παρένθετες ιστοριούλες κείμενο, που κάνει ακόμα και σήμερα τόσο ευχάριστη την ανάγνωση του. Στην Ιωνία θα βρούμε και τις πηγές της έμπνευσης του. Η σύγκρουση κάτω από τα τείχη της Τροίας στο τέλος της μυκηναϊκής εποχής είναι το μεγάλο ιστορικό προηγούμενο της νικηφόρας αντιμετώπισης του Πέρση βασιλιά· η γνωριμία του Οδυσσέα με το άγνωστο κόσμο της Μεσογείου στην αυγή του Μεγάλου Αποικισμού, όπως και αυτή των Ιώνων εμπόρων και κοσμογράφων με τον κόσμο της Ανατολής το πρότυπο των εθνολογικών περεκβολών (των "ρήγων") του Ηρόδοτου, που όπως εκείνοι "πολιτείες πολλές εγνώρισε, πολλών βουλές ανθρώπων".

1. Ο πατέρας της ιστορίας. Αυτό που διακρίνει τον Ηρόδοτο από όλους τους προηγούμενους και δίνει στο έργο του το χαρακτήρα ενός - του πρώτου - στην ιστορία της ανθρωπότητας - πραγματικά ιστορικού έργου, είναι η ενότητα (η κεντρική ιδέα) του αντικείμενου, η δομική συνέπεια στην οργάνωση των εννέα βιβλίων των Ιστοριών του ως ενός ενιαίου συνόλου γύρω από αυτό, ο τρόπος και η κριτική μέθοδος προσέγγισης του.

Το αντικείμενο του Ηρόδοτου είναι η σύγκρουση δύο διαφορετικών κόσμων αυτού της ελεύθερης ελληνικής πόλης και του ανατολικού δεσποτισμού, μια σύγκρουση με μεγάλο (μυθικό - προϊστορικό) παρελθόν και επίσης μεγάλο (ευρωπαϊκό) μέλλον. Το έργο ορίζεται χρονικά από δύο σημεία: την υποταγή της Ιωνίας στους Λυδούς και την αποτυχία της μεγάλης περσικής εκστρατείας για την υποταγή της Ελλάδας, και περιλαμβάνει όλους τους λαούς που (ως υποτέλειες των Περ-

σών) έλαβαν μέρος σε αυτή τη σύγκρουση.

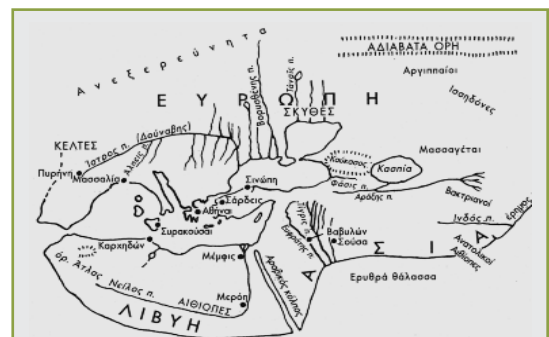
Η δομή των Ιστοριών. Το έργο μοιράζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο και μεγαλύτερο μέρος του (τα 6 από τα 9 βιβλία) αποτελεί το ιστορικό της εξέλιξης της περσικής δύναμης, καθώς αυτή πλησιάζει απειλητικά στη Ελλάδα και τελειώνει με την αντίδραση του ελληνισμού της Ιωνίας (την ιωνική επανάσταση). Τον κάρναβο της αφήγησης δίνει η περιήγηση των χωρών που κατακτούν σταδιακά σε αυτή την πορεία οι Πέρσες σε αντίστιξη με τη σύγχρονη ελληνική ιστορία. Αυτοί οι "ρήγοι" διασπούν έτσι τη συνέχεια της αφήγησης των ελληνικών πραγμάτων, καθώς παρεμβάλλονται στα σημεία εκείνα όπου ο κάθε λαός μπαίνει στο κυρίως ιστορικό ρεύμα.

Το πρώτο βιβλίο εισάγει στο θέμα με ένα σύντομο πρόλογο, στον οποίο ο Ηρόδοτος ξεμπερδεύει με τα απώτερα, μυθικά, αίτια της σύγκρουσης με την ορθολογική ερμηνεία τους και με "αντικειμενικότητα" (επικαλούμενος δηλαδή και την άποψη της άληθης πλειυράς). Ακολουθεί αμέσως μετά η ιστορία των Λυδών, του Κροίσου που "πρώτος υπέταξε μια ελληνική περιοχή". Με την ευκαιρία του ενδιαφέροντος αυτού του βασιλιά για την Ελλάδα δίνεται ένα περίγραμμα της προϊστορίας των πρωταγωνιστών -Λακεδαιμονίων και Αθηναίων - της σύγκρουσης. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με την κατάκτηση της Ανατολής (Λυδίας, Βαβυλωνίας) από τον Κύρο, τον ιδρυτή της περσικής αυτοκρατορίας. Στο δεύτερο βιβλίο η κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Καμβύση δίνει την ευκαιρία για εκτενή (ολόκληρο το βιβλίο) εθνολογική πραγματεία για την μεγάλη αυτή σύγχρονη πολιτιστική δύναμη (βλ. παρακάτω). Στα επόμενα τρία - τρίτο, τέταρτο και πέμπτο- βιβλία παρακολουθούμε την περσική δύναμη υπό τον Δαρείο να πλησιάζει την Ελλάδα: αρχίζοντας με την υποταγή της θαλασσοκρατίας Σάμου (με την ευκαιρία πληροφορούμεθα για τις σχέσεις της με τη Σπάρτη), την εκστρατεία της Σκυθίας (που συνοδεύει πάλι για μια μοναδικής αξίας εθνογραφική μελέτη), ακολουθεί προώθηση στη Θράκη, η γνωριμία με τη Μακεδονία, η υποταγή Κυρήνης. Την τομή θα αποτελέσει το πέμπτο βιβλίο όπου η επανάσταση της Ιωνίας θα δώσει

την αφορμή για τις εκστρατείες κατά της κυρίως Ελλάδας, και την ευκαιρία για ένα περίγραμμα της Σπαρτιατικής και της Αθηναϊκής ιστορίας.

Στο δεύτερο μέρος (βιβλία 6-9) η αφήγηση γίνεται πιο γραμμική και αποκτά μεγαλύτερη συνοχή, καθώς η δράση μεταφέρεται πλέον στον ελληνικό χώρο. Στο έκτο βιβλίο έχουμε τις εκστρατείες του Μαρδονίου (υποταγή της Μακεδονίας), και την αποβατική επιχείρηση Δάτιδος και Αρταφέρνη στο Μαραθώνα, και με αυτή την αφορμή τη σύγχρονη ιστορία Αθηνών. Το δράμα θα κορυφωθεί με τη μεγάλη εκστρατεία του Ξέρξη (βιβλία 7 έως 9) επικεφαλής όλων των λαών της αυτοκρατορίας, και θα κλείσει με την απειλευθέρωση από τους Αθηναίους της Ιωνίας, οι τύχες της οποίας είχαν αποτελέσει την αφετηρία (υποταγή από τον Κροίσο) και το βασικό σημείο άρθρωσης του έργου (ιωνική επανάσταση). Την κατακλείδα -και το "ηθικό δίδαγμα" των Ιστοριών θα δώσει η ειδοποίηση του Κύρου στους Πέρσες να μην παρασυρθούν με τις κατακτήσεις τους στην τρυφή ζωή "δεν γίνεται από την ίδια γη να βγαίνει πλούσιος καρπός και άνθρωποι γενναίοι στα πολεμικά έργα" (IX, 122)

Η βασική προσφορά του Ηρόδοτου στη δημιουργία μιας επιστημονικής ιστοριογραφίας, είναι - πέρα από τη μεγαλύτερη σύλληψη και τη συστηματική δόμηση της πρώτης "παγκόσμιας" ιστορίας - η δημιουργία μιας καθαρά ιστορικής μεθόδου. Ο Ηρόδοτος είχε απόλυτη συνείδηση για το καινούργιο που έφερε στην ιστοριογραφία, ξεπερνώντας τον κύκλο της εθνολογικής -γεωγραφικής εμπειρίας και των διανοητικών κατασκευών όπως αυτές του Εκαταίου. Στο σύντομο προοίμιο μας προδιαγράφει τους σκοπούς του. Αυτό που γι αυτόν προέχει είναι να διατηρήσει ζωντανά τα γεγονότα στη μνήμη

Εικ. 7. Ο συμμετρικός κόσμος του Ηρόδοτου. Τα όρια του είναι άγνωστες περιοχές, οι πηγές του Νείλου δεν είναι στον Ωκεανό αλλά αναζητούνται

Εικ. 8. «Στις άλλες χώρες οι ιερείς έχουν μακριά μαλλιά, ενώ στην Αίγυπτο τα κόβουν» Ανάγλυφο 16.δυναστείας με ιερέα και μουσικούς (1350 π.Χ.) Μουσείο Leiden

των ανθρώπων. Το ζητούμενο είναι εν προκειμένω η σωστή αντίληψη αυτού που συνέβη στον ανθρώπινο, όχι στον θεϊκό, κόσμο "τα γινόμενα εξ ανθρώπων". Ο ίδιος δεν θα επιδιώξει ωστόσο ποτέ την αντικειμενικότητα ούτε θα εφαρμόσει τον ορθολογιστικό συλλογισμό του Θουκυδίδη. Οι θεοί και οι ήρωες εξακολουθούν να επεμβαίνουν εδώ και εκεί στο ιστορικό γεγονός για να προσδώσουν σ' αυτό το θαυμαστό στοιχείο, όπως π.χ. στη μάχη του Μαραθώνα. Το σοβαρότερο είναι η λειτουργία τους ως ιστορικές δυνάμεις, χάρη στην επιρροή που φαίνεται να ασκούν στον κόσμο του Ηρόδοτου μέσα από τα όνειρα, τους χρησμούς και τα σημεία. Κεντρικός είναι εδώ ο ρόλος των μαντείων, ειδικά -όπως δείχνει η ιστορία του Κροίσου (εικ.3)- του μαντείου των Δελφών -και της ηθικής διδασκαλίας- του Απόλλωνος.

Ως προς τα αίτια των γεγονότων, τον Ηρόδοτο - σε αντίθεση με τον ρεαλιστή Θουκυδίδη - δεν ενδιαφέρει η πραγματική, αλλά η ηθική αιτιολόγηση τους: ποιός και γιατί ξεκίνησε πρώτος "χειρών αδικιών", ποιός ο ρόλος της προσωπικής αρετής, ή της τύχης.

Ως προς τη μέθοδο, η έρευνα του Ηρόδοτου (αυτό είναι γι αυτόν το νόημα της λέξης ιστορίη) δεν βασίζεται, όπως στον Θουκυδίδη στην αναζήτηση της αλήθειας με βάση την αυτοψία, αλλά στον ορθολογικό έλεγχο των στοιχείων της παράδοσης. Ελάχιστα εν προκειμένω, σε αντίθεση με τους χρησμούς των μαντείων, είναι τα ντοκουμέντα (επιγραφές ή επιστολές), που χρησιμοποιεί, με εξαίρεση κάποια στοιχεία - όπως τον κατάλο-

γο των σατραπειών και το οδικό δίκτυο της Περσίας ή την περιγραφή του στρατού του Ξέρξη- που πρέπει να είχε αντλήσει από τα περσικά αρχεία. Η ιστορική μέθοδος του είναι αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα "κριτική των πηγών". Προτού να εκφέρει τη γνώμη του θα συζητήσει όλες τις εκδοχές ("λέγειν τα λεγόμενα"), εξηγώντας την επιλογή του και δίνοντας τους σχετικούς μύθους την πιο προφανή ανθρώπινη εξήγηση: για παράδειγμα η ιστορία της Ιούς εξηγείται ως μια απλή απαγωγή, ή πάλη, αναζητώντας τα βαθύτερα ιστορικά αίτια του πολέμου Ελλήνων και Περσών, αφού αναφέρει όλες τις προηγούμενες γνώμες, θα καταλήξει

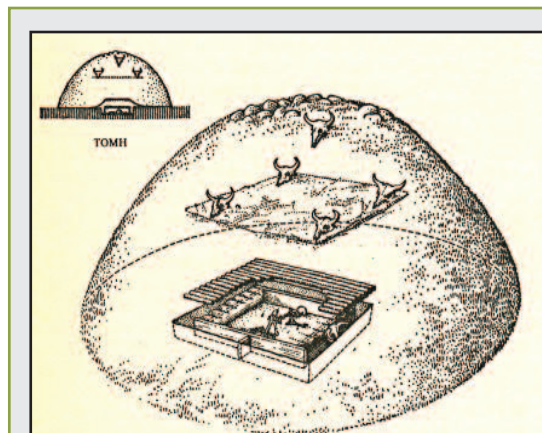
σε αυτό που ο ίδιος κρίνει σωστό: "εγώ όμως ξέρω ότι ο άνδρας που ξεκίνησε είναι ο Κροίσος".

Ο τρόπος προσέγγισης του αντικειμένου του, η αφήγησή του, χαρακτηρίζεται από ένα ποιητικό -σχεδόν επικό ύφος, που ταιριάζει στο μέγεθος και το ιστορικό βάθος του. Όπως ο Όμηρος τραγουδά το μακρινό ηρωικό παρελθόν στα παλάτια της αριστοκρατίας της Ιωνίας, έτσι ο Ηρόδοτος διαβάξει σε δημόσια ανάγνωση μπροστά στους συγκεντρωμένους αθηναίους πολίτες τα πρόσφατα μεγάλα κατορθώματά τους. Σε σχέση με το έπος οι περιγραφές των πολέμικών συγκρούσεων έχουν μεγαλύτερη συνοχή, ο Ηρόδοτος περιγράφει συγκεκριμένες στρατηγικές, αλλά είναι πάντα εξαιρετικά συνοπτικός. Ενώ κατανοεί τις αρχές των τακτικών κινήσεων (π.χ. το σχέδιο του Μιθτιάδη στο Μαραθώνα) το ενδιαφέρον - όπως στο έπος- εντοπίζεται περισσότερο στα πρόσωπα, στα ατομικά κατορθώματα, στο ηθικό (π.χ. την ηθική και διανοητική απέναντι στην αριθμητική υπεροχή των Ελλήνων) και στο ανεκδοτολογικό στοιχείο. Είναι αυτό που θα μας προβληματίσει στην αναπαράσταση όλων των μεγάλων μαχών του Μαραθώνος, των Θερμοπυλών και των Πλαταιών (εικ. 4, 5).

2. Ο πατέρας της γεωγραφίας και της εθνολογίας. Για τον Ηρόδοτο η ιστορία δεν είναι μια στεγνή

παράταξη γεγονότων· είναι κυρίως ένα μεγάλο πανανθρώπινο γεγονός· όπως πολύ αργότερα θα συμπυκνώσει το νόημα του ανθρωπισμού ο Οράτιος, τίποτα από ό,τι συμβαίνει στον ανθρώπινο κόσμο δεν τον αφήνει αδιάφορο. Το έργο του θα αποτελέσει έτσι ένα θαυμάσιο, το πρώτο στην ιστορία πανόραμα της διαφορετικότητας και ο ίδιος παρά τον αρχικό σκεπτικισμό με τον οποίο αντιμετωπίστηκε αναγνωρίζεται σήμερα ως ο πατέρας της εθνολογίας.

Η υφήλιος αποτελεί γι' αυτόν μια θαυμαστή ενότητα. Αν στην περιγραφή της ο Ηρόδοτος δεν μπορεί να ξεφύγει ακόμα από τη σχηματική συμμετρία του ιωνικού χάρτη (εικ. 6) τούτο οφείλεται στην αναζήτηση ακριβώς αυτής της ενότητας, στη θέληση του να βάθει μια τάξη στον κόσμο. Χαρακτηριστικός είναι ο συστηματικός τρόπος παρουσίασης στις Ιστορίες του, των δύο πόλων της υφήλιου, της Αιγύπτου και της Σκυθίας (εικ.7). Οι δύο χώρες και τα δύο μεγάλα ποτάμια τους (ο Νείλος και ο Ίστρος =Δούναβις) τοποθετούνται σε απόλυτα συμμετρική θέση και ακολουθούν μια απόλυτα συμμετρική πορεία) βόρεια και νότια ενός ισημερινού που διασχίζει τη Μεσόγειο από τις στήλες του Ηρακλέους έως τον Ταύρο. Την απόλυτη γεωγραφική συμμετρία συμπληρώνει η επίσης απόλυτη κλιματική και πολιτισμική αντίθεση, ανάμεσα στη ψυχρή ζωή του νεότερου, νομαδικού έθνους των Σκυθών και στη θερμή ζωή του αρχαιότερου, αγροτικού και πολιτισμένου αιγυπτιακού έθνους. Η σχηματική θεώρηση του κόσμου πάει πιο πέρα: η Αίγυπτος είναι ένας είδος ανεστραμμένου κόσμου (σε λεπτομέρειες αναφερθήκαμε ήδη σε ένα παλαιότερο τεύχος αρ. 49/2014 του περιοδικού). Εκείνο που διακρίνει τον Ηρόδοτο από τους διάφορους σύγχρονους του ή νεώτερους παραδοξογράφους και τον αναδεικνύει σε πατέρα της εθνολογί-

Εικ. 9. Σκυθικός ξυλινός τάφος Νότια Ρωσία

Εικ. 10. Τάφος κάτω από «κουργκάν»

ας είναι ωστόσο το ερευνητικό πνεύμα του. Ο Ηρόδοτος ξέρει να παρατηρεί, έχει συνεχώς απορίες, ρωτά για να μάθει και εξερευνά ο ίδιος. Με βάση όλα αυτά τοποθετεί γεωγραφικά, μετρά και περιγράφει τη χώρα της Αιγύπτου, ενώ παράλληλα προσπαθεί να ερμηνεύσει τη δημιουργία της από τις προσχώσεις του Νείλου, προβληματίζεται για τα αίτια των ετήσιων πλημμυρίδων του ποταμού και ταξιδεύει έως τους καταρράκτες αναζητώντας τις πηγές του (ένα πρόβλημα θα απασχολήσει αρχαίους και νεότερους και θα λυθεί μόλις τον 19ο αιώνα)· τον ενδιαφέρει ο τρόπος κατασκευής των πυραμίδων και οι διάφοροι τρόποι ταρίχευσης, όπως και οι αντιστοιχίες των αιγυπτιακών με τους θεούς της Ελλάδος. Θαυμάζει τη προσήληση του λαού στη θρησκεία όπως και τη μανία του για την καθαριότητα και για την υγιεινή του σώματος: «πίνουν από χάλκινα ποτήρια που τα καθαρίζουν κάθε μέρα... φορούν ρούχα από λινό πάντα φρεσκοπλυμένα και αυτό το προσέχουν πάρα πολύ... κάνουν περιτομή για λόγους καθαριότητας... Οι ιερείς ξυρίζουν όλο τους το σώμα κάθε τρίτη μέρα.... δύο φορές την ημέρα και φορές τη νύχτα κάνουν κρύο λουτρό» (Β 37) (Εικ. 8) «Παίρνουν καθαρίσιο τρεις μέρες το μήνα, εμετικά ή κάνουν κλύσματα για την υγεία τους, επειδή θεωρούν ότι όλες οι αρρώστιες έρχονται στον άνθρωπο από τις τροφές που τρώει» (Β 77). Όχι άσχετη με τα παραπάνω η εξειδίκευση των ιατρών: «Ο κάθε γιατρός ειδικεύεται σε μια μόνο αρρώστια, όχι σε περισσότερες. Γι αυτό και υπάρχουν πλήθος γιατροί, άλλοι ειδικοί στα μάτια, άλλοι στο κεφάλι, άλλοι στα δόντια, άλλοι στην κοιλιά, άλλοι στις γενικές αρρώστιες» (Β 84).

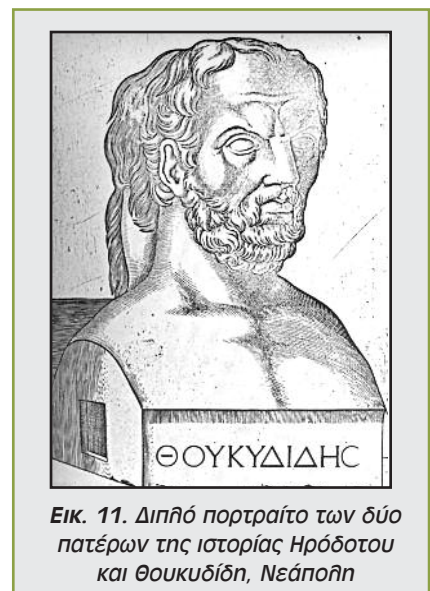
Οι εθνογραφικές πληροφορίες που Ηρόδοτος που πολλές φορές στο παρελθόν έχουν χλευαστεί αντιμετωπίζονται όλο και περισσότερο με σεβασμό. Όχι μόνο θαυμάζεται για την περιέργεια του να μά-

θει και για τη συνεχή προσπάθεια του να κατανοήσει φυσικά και ανθρώπινα φαινόμενα. Η ακρίβεια των πληροφοριών του διαπιστώνεται συχνά αρχαιολογικά. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις περιπτώσεις της περιγραφής των σκυθικών ηγεμονικών τάφων (κουργκάν) (Δ 71-72), (Εικ. 9, 10) του σχεδίου της πόλης, των τειχών και των πύργων (Ζηγουράτ) της Βαβυλώνας και των διωρύγων της Βαβυλωνίας (Α 178-195), των

αιγυπτιακών μνημείων και εθίμων ταφής και ενδυμασίας. **Αξίζει να επισημανθεί στη στάση του απέναντι στο ξένο, κάτι που για μας σήμερα έχει ή πρέπει να έχει ιδιαίτερη σημασία: βλέπουμε σ' αυτόν ένα καθαρά επιστημονικό για την διαφορετικότητα, που δεν έχει τίποτα το κοινό με τις αποικιοκρατικές απαρχές της νεώτερης εθνολογίας- να συνδυάζεται με το σεβασμό και την αποδοχή του διαφορετικού, αλλά με ένα τρόπο που δεν θυμίζει σε τίποτα τη σημερινή ισοπεδωτική εξίσωση λαών, θρησκειών, και νοοτροπιών και την αναγκαία αποδόμηση των αξιών.** Στο έργο του, πίσω από τις περιγραφές των ξένων λαών, πίσω από τα πολεμικά γεγονότα, σε ένα δεύτερο επίπεδο, μέσα από συζητήσεις των πρωταγωνιστών, τα αποφθέγματα, τα ανέκδοτα και τις παρένθετες ιστοριούλες - αναδεικνύεται η ουσιαστική σύγκρουση ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς τρόπους ζωής και σκέψης, και συγχρόνως η ανωτερότητα του ελληνικού -και ειδικά του αθηναϊκού- ανθρωπιστικού ιδεώδους: η σύγκρουση από τη μια μεριά της ελληνικής πόλης και των ελληνικών ιδανικών της ελευθερίας, της δημόσιας διδασκαλίας του μέτρου, της ευσέβειας στους θεούς, της έννοιας του κοινού καλού κλπ και από την άλλη του αυταρέσκου εγωισμού και της τρυφηλότητας, που χαρακτηρίζουν τον ανατολίτη δεσπότη και τη δουλοπρέπεια των υπηκόων του. Χαρακτηριστικά δείγματα από την αρχή και το τέλος των Ιστοριών: στο πρώτο βιβλίο το κυρίαρχο ιστορικό γεγονός της απώλειας της ελευθερίας των Ελλήνων (της Μ. Ασίας) από τον Κροίσο, συνοδεύεται - και κατά κάποιο τρόπο επισκιαζεται - από την αφήγηση της συνάντησης του Κροίσου με το Σόλωνα, ουσιαστικά μια μικρή διατριβή για τον ορισμό της ευτυχίας (της ευδαιμονίας) με τα

γνωστά παραδείγματα του αθηναίου Τέλλου και των αργείων αδελφών Κλέοβι και Βίτωνος. Στο έβδομο βιβλίο η συζήτηση του Ξέρξη με τον Δημάρατο στις παραμονές της εκστρατείας θα προβάλλει προκαταβολικά αυτό που κάνει αήττητους τους Έλληνες: η θέληση της ελευθερίας, η αρετή, η εθελουσία υποταγή στο Νόμο. Πίσω από όλα αναγνωρίζεται ο ύμνος της αθηναϊκής δημοκρατίας του Περικλέους στην απόγειο της δύναμης της - όχι αδίκως καθώς είναι εκεί - στην τραγωδία του Σοφοκλή και την πολιτική του Περικλή που ουσιαστικά αυτές οι αξίες θα πάρουν μορφή.

Ο Ηρόδοτος έχει κατηγορηθεί για πολυλογία: για τον ποικιλικό τρόπο σύνθεσης, τη θέση που παίζουν στο έργο του παραμύθια και ανέκδοτα, την έλλειψη σαφούς δομής (της διαίρεσης κατά κεφάλαια, χρονιές κλπ), για την διάσπαση της ενότητας από μακροσκελείς ιστορικές και εθνολογικές παρενθέσεις και -last but not least - για την απουσία της κριτικής ματιάς και του θανατισμού για την αλήθεια ενός Θουκυδίδη, ακόμα χειρότερα για μια ευπιστία που οδηγεί καμιά φορά στην αναξιπιστία. Δεν μπορεί ωστόσο κανείς να αμφισβητήσει, πέρα από τη γοντεία του λόγου του, την ουσιαστική προσφορά του στην ιστοριογραφία, που είναι η ανακάλυψη μιας καθαρά ιστορικής σκέψης στην σύνθεση των γεγονότων, και κυρίως η ευρύτητα της αντίληψης μιας παγκόσμιας ιστορίας συνυφασμένης με τη γεωγραφική βάση και ένα ανθρώπινο - ηθικό υπόβαθρο, κάτι που θα λείψει από το ρεαλιστή επιστήμονα διάδοχο του, με τον οποίο θα ασχοληθούμε στο επόμενο τεύχος του περιοδικού (Εικ.11).

Εικ. 11. Διπλό πορταίτο των δύο πατέρων της ιστορίας Ηρόδοτου και Θουκυδίδη, Νεάπολη

Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΑΙΧΜΗΣ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ 2η ΧΙΛΙΕΤΙΑ π.Χ.

ΜΕΡΟΣ 5^ο: Υδραυλικά έργα: αποξήρανση της Λίμνης Κωπαΐδος, κ.ά.

Του Κωνσταντίνου Σ. Γιαννακού¹

Στα προηγούμενα τέσσερα τεύχη παρουσιάσθηκε η - πολύ προωθημένη για την εποχή της - αρχαία Ελληνική Τεχνολογία, στον Αρχιτεκτονικό Σχεδιασμό και Μελέτη αλλιά και στην Κατασκευή των Οχυρώσεων και των Θολωτών τάφων, κατά την εποχή που η Δομοστατική Μηχανοτεχνία/Structural Engineering² των Μινωιτών και Μυκηναίων Ελλήνων φθάνει στο απόγειό της· στο τέταρτο (προηγούμενο) τεύχος (Β 2018) παρουσιάσθηκε η χρονολόγηση των κατασκευών από διακεκριμένους αρχαιολόγους, μηχανικούς και ερευνητές. Στο παρόν τεύχος παρουσιάζεται ένα άγνωστο στους πολλούς τεχνολογικό επίτευγμα: η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδος, με τα πρώτα υδραυλικά έργα να χρονοδογούνται στα τέλη της Μεσο-Ελλαδικής (ΜΕ) ή στην πρώιμη-Υστερο-Ελλαδική (ΥΕ) όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Όπως ο καθηγητής κ. Θ.Π. Τάσιος λέγει: «*όταν οι φοιτητές μας στην ερώτηση πότε αποξηράνθηκε για πρώτη φορά η λίμνη Κωπαΐδα, απαντούν "τον 19ο αιώνα μ.Χ.", τους στέλνουμε να επανεξετασθούν το Σεπτέμβριο*». Όμως και εμείς - εάν κάνουμε μία έρευνα γύρω μας - θα διαπιστώσουμε ότι και οι περισσότεροι σύγχρονοι Έλληνες αγνοούν αυτό το πραγματικό γεγονός.

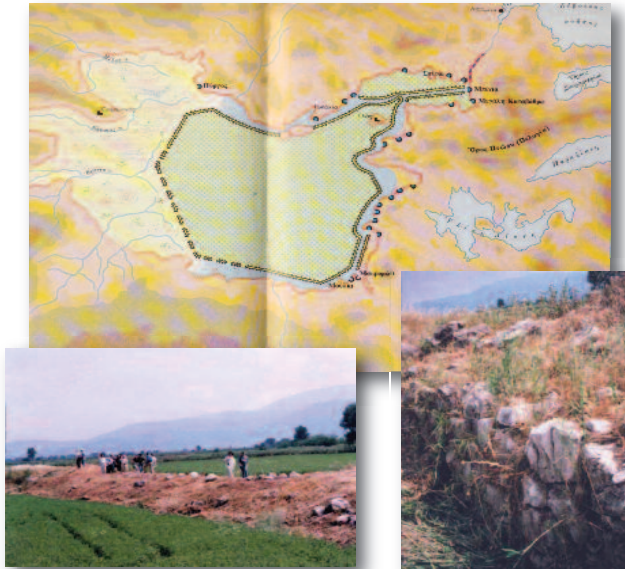
Οι Μυκηναίοι Έλληνες είχαν κατασκευάσει αντιπλημμυρικά έργα και έργα «ανάκτησης γης» για καθημερινές σε πολλούς τοποθεσίες, στην ηπειρωτική ενδοχώρα της Ελλάδος ([1], [2], [3], [4], [5], [6], [7]), με πιο χαρακτηριστική περίπτωση την αποξήρανση της λίμνης της Κωπαΐδος (**Εικόνα 1-άνω**) κοντά στον Βοιωτικό Ορχομενό, αλλιά και έργα προστατευτικά από πλημμύρες, όπως η εκτροπή του ποταμού Αιφειού (**Εικόνα 2**) στην αρχαία Ολυμπία ([3] σελ.12-17· [6]· [8]: ΥΕΙΙΒ, ΥΕΙΙΙC). Πολλά άλλα αντιπλημμυρικά έργα

είχαν επίσης εκτελεσθεί κατά την ΥΕΙΙΒ (1300-1200 π.Χ.), μεταξύ των οποίων και ένα φράγμα εκτροπής ποταμού στην Τίρυνθα ([9]· [3] σελ. 13· [8], σελ. 182-3). Για τα έργα της λίμνης της Κωπαΐδος, ο Ιακωβίδης αναφέρει ότι ο Θ. Σπυρόπουλος³ έφερε στο φως κεραμικά θραύσματα της Μεσο-Ελλαδικής (ΜΕ) περιόδου (2200/2000-1700/1600 π.Χ.), από τα *και σήμερα διατηρούμενα Μυκηναϊκά φράγματα* (φωτογραφίες τους στην **Εικόνα 1 - κάτω**): «Ο Θ. Σπυρόπουλος στη συντομότητα μνεία μιας τομής, που έκανε σε κάποιο ανάχωμα, αναφέρει ότι βρήκε "ικανόν αριθμόν οστράκων αγγείων τα οποία ευρέθησαν εις μετριωτάτην κατάστασιν διατηρήσεως", τα οποία πιστεύει ότι μπορεί να χρονολογήσει στην πρώιμη-ΜΕ περίοδο. Απεικονίζει πέντε συκολλημένα και ελλιπή κεραμικά σύνολα από τα οποία τα 4 είναι αδύνατον να χρονολογηθούν από τις φωτογραφίες, το δε πέμπτο, στόμιο και λαβή μιας πρόχου, ανήκει σε τύπο αγγείου που δεν κατασκευάζεται πριν από την ΥΕΙΙΙΑ2» (1375-1300 π.Χ.). «Τούτο συμφωνεί και με τα ευρήματα της μόνης εγκαταστάσεως του όλου συστήματος, που δεν παραβιάστηκε από μεταγενέστερες ανθρώπινες επεμβάσεις και που ερευνήθηκε συστηματικά, του Γλα». Η Δρ. αρχαιολόγος κα Έλενα Κουντούρη, Διευθύντρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Υπουργείου Πολιτισμού, η οποία ανασκάπτει στην Κωπαΐδα, στην παρουσίασή της στην ΕΜΑΕΤ την 29η Ιανουαρίου 2018 (*«Ζώντας γύρω από τη λίμνη: νέα δεδομένα για τους οικισμούς και τα αποστραγγιστικά έργα στη λίμνη Κωπαΐδα κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.»*) ανέφερε ότι βάσει των ανασκαφών της του 2017, τα φράγματα χρονοδογούνται το αργότερο περί το 1800 π.Χ. (και πριν) που αποτελεί ένα κατώτατο χρονολογικό σημείο/terminus ante quem.

1. Πολιτικός Μηχανικός, διπλ. ΕΜΠ, Δρ. ΑΠΘ, Fellow ASCE.

2. Ορολογία για τον μόνο τομέα επιστημονικής-τεχνικής δραστηριότητας, που είναι κυρίως -αν όχι αποκλειστικά- γνωστός στο ευρύ κοινό στην Ελλάδα για τον Πολιτικό Μηχανικό.

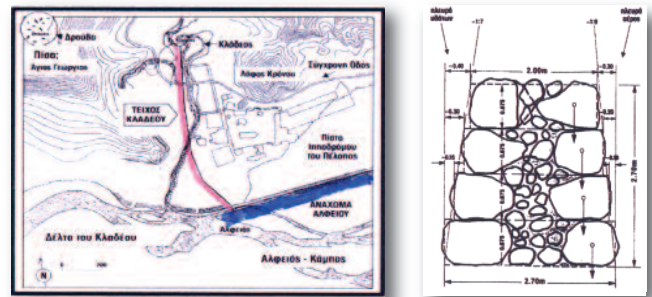
3. Ο Θεόδωρος Σπυρόπουλος - σε προσωπική τηλεφωνική επικοινωνία με τον συγγραφέα τον Αύγουστο του 2011 - επιβεβαίωσε το γεγονός και προσέθεσε ότι έχει δημοσιευθεί στο άρθρο του: 1973, σελ. 201-204. Η ανασκαφή του Σπυρόπουλου αναφέρεται επίσης και στο [8], σελ. 189: «*η ανασκαφή του 1973 από τον Σπυρόπουλο αποκάλυψε κάποιες λεπτομέρειες της δομής των τοίχων (φραγμάτων) της όχθης των καναλιών*». Ο Θ. Σπυρόπουλος και ο S. Laufer εκτέλεσαν τις ανασκαφές επιτόπου, και χρονολογεί τα φράγματα στην 3η χιλιετία π.Χ., ο δε Laufer αναφέρει ότι, η κεραμική, που ήλθε στο φως στις ανασκαφές, ήταν Πρωτο-Ελλαδική ([10] τομ. Ι, σελ.71).

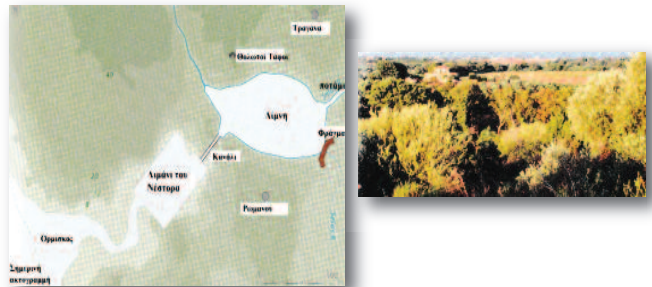
Εικόνα 1⁴: Αντιπλημμυρικά έργα και έργα «ανάκτησης γης» μετά την αποξήρανση της λίμνης της Κωπαΐδος, κατά τη διάρκεια της Μυκηναϊκής εποχής: (άνω) οριζοντιογραφία της περιοχής, (κάτω) κατάλοιπα των φραγμάτων για τα κανάλια αποστράγγισης.

Ο καθηγητής Θ.Π. Τάσιος (Ι81) παραπέμποντας στον Ιακωβίδη στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», αναφέρει ότι αυτή η προηγμένη τεχνολογία και η πρώτη φάση των έργων αναπτύχθηκε από τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ., και η δεύτερη φάση των αποστραγγιστικών συστημάτων κατασκευάστηκε κατά τη διάρκεια του 14ου και 13ου αιώνα π.Χ.. Ο Knauss επίσης χρονολογεί τα έργα της Κωπαΐδος στα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. με ακμή τον 14ο, 13ο αιώνες π. Χ. ενώ ένα τμήμα των αναχωμάτων είχε κατασκευασθεί κατά τη ΜΕ περίοδο (Ι61, σελ.39-41). Τα αντιπλημμυρικά έργα της Κωπαΐδος λειτουργούσαν μέσω ενός συστήματος πόλιντερς/polders⁵, συνδυασμένων με κανάλια και φράγματα (Εικόνα 1), οδηγώντας τα ύδατα μέσω καταβοθρών στον Ευβοϊκό κόλπο. Οι Hore-Simpson/Hagel (Ι81, σελ.188) αναφέρουν για τη χρονολόγηση των φραγμάτων της Κωπαΐδας: «Τα σωζόμενα κατάλοιπα (του συστήματος των πόλιντερς) ανήκουν κυρίως στην πλεον ύστερη περίοδο χρήσης τους π.Χ. ΥΕΙΙΑ2-Β» (1375-1200 π.Χ.). «Προσπάθειες μπορεί να έχουν γίνει για να κατευθύνουν τους ποταμούς σε πρωιμότερους Μυκηναϊκούς χρόνους, π.Χ. εντός της περιόδου ΥΕΙ έως ΥΕΙΙΑ1» (1700/1600-1400/1375 π.Χ.), «αλλά η τωρινή μορφή των καναλιών χρονολογείται προφανώς, όχι ενωρίτερα από την ΥΕΙΙΑ2 και

είναι ριζοσπαστική για τη φύση τους». Ένα –πιθανώς– τεχνητό εσωτερικό λιμάνι στην Πύλο (που ραδιο-χρονολογήθηκε στο 1350 π.Χ.), με διεύρυνση κοίτης ποταμού περιλαμβάνεται επίσης στα υδραυλικά έργα των Μυκηναίων (Ι81, σελ.211· Ι111, σελ.123) [βλ. Εικόνα 3].

Εικόνα 2⁶: Αρχαία Ολυμπία – Μυκηναϊκό φράγμα εκτροπής του ποταμού Αίφειου.

Εικόνα 3⁷: Τεχνητό λιμάνι Μυκηναϊκής εποχής στην Πύλο: (αριστ.) οριζοντιογραφία, (δεξ.) όπως είναι σήμερα προσχωμένο.

Αλλά ακόμη και για αποχετευτικές και υγειονομικές εγκαταστάσεις καθημερινής χρήσης, οι ανασκαφές στο Ακρωτήρι (χρονολόγηση με ραδιοάνθρακα 1613 ± 13 π.Χ.) έφεραν στο φως, συστήματα παγίδων νερού (σιφώνια) και οσμών (ξεθυμάστρες) σε ανάκτορα αλλά και σε οικίες πολιτών (Ι121, σελ. 387-9), παρόμοιες με αυτές που χρησιμοποιούνται στα σύγχρονα σπίτια. Αυτές οι τεχνικές δημοσιεύθηκαν και «επαναχρησιμοποιήθηκαν» μόνο πολύ πρόσφατα, στο τέλος του 19ου αιώνα μ.Χ. (Εικόνα 4).

Διαπιστώνεται ότι υπάρχουν αρχαιολογικές μαρτυρίες για ανάπτυξη τεχνολογίας αιχμής και προωθημένης τεχνολογίας «μηχανικού» στους Έλληνες, όχι μόνο σε οικοδομικά έργα αλλά και σε μεγάλης κλίμακας

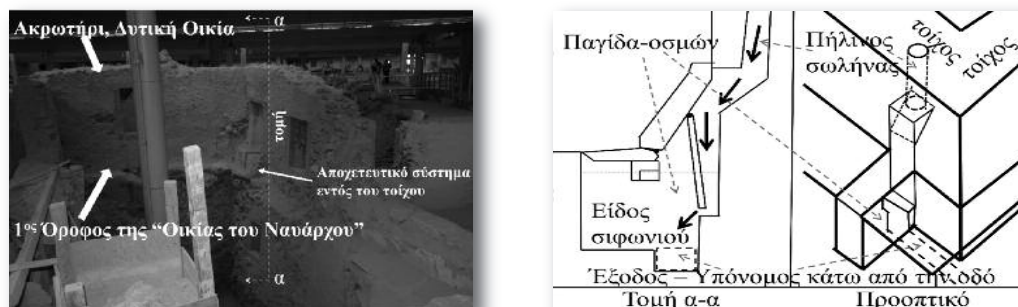
4. Πηγή Θ.Π. Τάσιος φωτογρ. φραγμάτων: [Ι41· «Ιστορία Ελληνικού Έθνους», τομ. Α', σελ. 312-313 (η άνω).

5. Από τον ιστότοπο: <http://en.wikipedia.org/wiki/Polder> (ελληνικά): «Ένα πόλιντερ (ολλανδικά polder) είναι, με την αυστηρή έννοια του όρου, οποιοδήποτε περιφραγμένο, με τεχνητό τρόπο, τμήμα επιφάνειας εδάφους, που περιέχει νερό (αλμυρό ή γλυκό), ευρισκόμενο σε επίπεδο χαμηλότερο από εκείνο της πηγής παροχής του και όπου η ποσότητα του νερού μπορεί να ελεγχθεί με μηχανικά μέσα, με σκοπό την εκμετάλλευση του εδάφους». Αυτά τα πόλιντερς προστάτευαν την περιοχή της Κωπαΐδος από τις πλημμύρες, μέσω τεχνητών φραγμάτων και προχωμάτων.

6. Πηγή: [Ι4] από το [Ι6], σελ. 118, 116.

7. Πηγή [Ι11], με επεξεργασία από τον συγγραφέα του παρόντος.

υδραυλικά έργα όπως και σε έργα απλής καθημερινής χρήσης (σιφώνια, οσμο-και-υδατο-παγίδες), τουλάχιστον από την ΜΕ περίοδο (2200/2100-1700/1600 π.Χ.) [βλ. πιο αναλυτικά και [14]], κάτι που διασώζει και η αρχαιο-Ελληνική παράδοση για κάποιους από τους άθλους του Ηρακλήους (ζεύξη/εκτροπή Αλφειού-Πηνειού, καταστροφή αποξήρανσης Κωπαΐδος, Στυμφαλίδες όρνιθες).

Εικόνα 4^a: Αποχέτευση, όπως οι σημερινές, στην «Οικία του Ναυάρχου» στο Ακρωτήρι Θήρας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1]. Γιαννακός, Κ. 2016. *Τεχνολογία, Μαρτυρίες και η Χρονοθόγηση του Τρωικού Πολέμου - Μυκηναικά Ευρήματα σε Χαττούσα, Μικρά Ασία, Αίγυπτο, Κύπρο, Λεβάντε, Παπαζήσης, Αθήνα*.
- [2]. Giannakos, K. 2012. *Aegean Type Sword and Finds at Hattusa – Technology, Sources and dating of Trojan War*, Saarbrücken, LAP.
- [3]. Tassios, T.P. 2008. Mycenaean Technology, in S.A. Paipetis, (Ed.), *Science and Technology in Homeric Epics*, Springer, 1-18.
- [4]. Tassios, T.P. 2006a. Mycenaean Technology, keynote speaker in the *International Symposium on Science and Technology in Homeric Epics*, Olympia, August, περιλαμβάνεται στον τόμο Θ. Π. Τάσιος – Πρόσφατο Δημοσιευμένο Έργο 1996 – 2008, 575–603.
- [5]. Tassios, T.P. 2006b. Selected Topics of Water Technology in Ancient Greece, keynote lecture in the *1st IWA Intl Symposium on Water and Wastewater Technologies in Ancient Civilizations*, Crete, October, περιλαμβάνεται στον τόμο Θ. Π. Τάσιος – Πρόσφατο Δημοσιευμένο Έργο 1996 – 2008, 604 – 629.
- [6]. Knauss, J. 2002. *Υστεροελλαδικά υδραυλικά έργα: Έρευνες για την υποδομή υδραυλικών έργων διαχείρισης υδάτων κατά τη Μυκηναική Εποχή/Späthelladische Wasserbauten: Erkundungen zu wasser-wirtschaftlichen Infrastrukturen der mykenischen Welt*, Σύλλογος για τη μελέτη και Διάδοση της Ελληνικής Ιστορίας/ Verein zur Förderung der Aufarbeitung der Hellenischen Geschichte, Weilheim/Obb., Deutschland.
- [7]. Knauss, J. 2005. Προϊστορικά Εγγειοβελτιωτικά Έργα, *Αρχαιολογία*, 94, 19-22.
- [8]. Hope-Simpson, R./Hagel D.K. 2006. *Mycenaean Fortifications, Highways, Dams and Canals*, Sävedalen, P. Eström.
- [9]. Maran, J. 2012. Tiryns, in E.H. Cline, (ed.), *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, Oxford University Press, 722-734.
- [10]. Σπυρόπουλος, Θ. 2013. *Λακεδαίμων*, τόμοι I, II, III, Καρδαμίτσας, Αθήνα.
- [11]. Zangger, E. 2016. *The Luwian Civilization*, Yayinlari, Istanbul.
- [12]. Παθυβού, Κ. 1997. Αποχετευτικά Δίκτυα και Εγκαταστάσεις Υγιεινής της 2ης Χιλιετίας π.Χ. στο Αιγαίο, στα *Πρακτικά του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας*, ΕΜΑΕΤ, Θεσσαλονίκη, 381-389.
- [13]. Giannakos, K. 2018, forthcoming. Evidence from Aegean, Cyprus, Egypt, Levant, Asia Minor and Possible Dating of Trojan War (Part II), in: D.W.P. Burgersdijk/J.P. Stronk/M.D. de Weerd (eds.), *Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society*, *TALANTA Journal* (XLV, Jubilee volume), accepted for publication.
- [14]. Giannakos, K. 2015. The Technology of Land Reclamation, Drainage and Irrigation Projects in MBA–LBA Greece and Possible Implications, *Procedia Journal*, 4, 68 – 78.

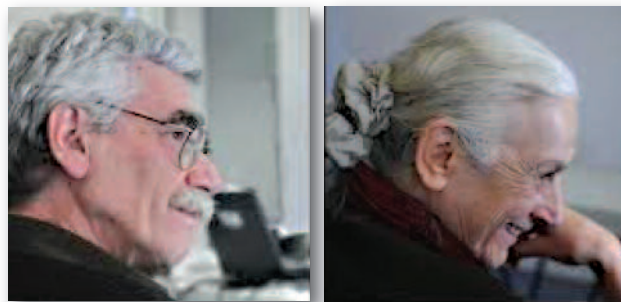
8. Πηγή [13]. Το σχέδιο στην Εικόνα 4-δεξιά, είναι βασισμένο σε σχέδια της Αρχιτέκτονος των ανασκαφών του Ακρωτηρίου, καθηγήτριας του ΑΠΘ, κας Κθαίρης Παθυβού, Γ.Γ. της ΕΔΑΒΥΤ (Εταιρείας Διερεύνησης της Αρχαιοελληνικής και Βυζαντινής Τεχνολογίας).

atelier66

ΣΟΥΖΑΝΑ & ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΝΤΩΝΑΚΑΚΗΣ

«...σε ότι σωστά και σε ότι λάθος προσπάθησα, οδηγήθηκα από την έγνοια μου να είμαι συνεπής σε κάποιες Αρχές που επιχείρησα να τηρήσω».

Δημήτρης Αντωνακάκης

Το σημερινό μας άρθρο, είναι αφιερωμένο στο έργο της Σουζάνας και του Δημήτρη Αντωνακάκη. Των σπουδαίων σύγχρονων αρχιτεκτόνων, (από τους πιο σημαντικούς της εποχής μας), που με το έργο τους άφησαν το δικό τους ίχνος στην Αρχιτεκτονική. Συνοδοιπόροι στην ζωή και στην τέχνη από το 1958, ιδρυτικά μέλη (μαζί με την Ελένη Γούση-Δεσύλλα) του γραφείου τους atelier66 από το 1965, συνέβαλαν στη διαμόρφωση των σύγχρονων αρχιτεκτονικών τάσεων, έχοντας δημιουργήσει ένα χαρακτηριστικό στυλ που κατέστησε την δουλειά του atelier αναγνωρίσιμη, αποφεύγοντας την επιρροή της εκφυλιστικής εμπορευματοποίησης.

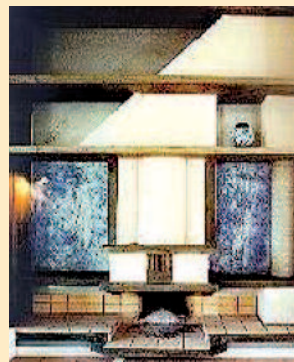
Η Σουζάνα Αντωνακάκη γεννήθηκε στην Αθήνα το 1935. Απόφοιτος Αρχιτεκτονικής Σχολής ΕΜΠ Αθηνών το 1959. Αντεπιστέλλον μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Αρχιτεκτονικής 1955. Μέλος της Εθνικής Γραμματείας UIA. Μέλος της διδακτικής ομάδας του International Design Seminar 1987 στην Αρχιτεκτονική Σχολή του TU Delft και 1988 στο Split. Μέλος της Εθνικής Γραμματείας και της Κριτικής Επιτροπής στο European 1989.

Ο Δημήτρης Αντωνακάκης γεννήθηκε στα Χανιά το 1933. Απόφοιτος της Αρχιτεκτονικής Σχολής του ΕΜΠ το 1958. Επιμελητής της Αρχιτεκτονικής Σχολής από το 1958 έως το 1992. Μέλος της διδακτικής ομάδας του International Design Seminar (1987) στην Αρχιτεκτονική Σχολή του TU Delft και 1988 στο Split. Αντεπιστέλλον μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Αρχιτεκτονικής (Academie d' Architecture) 1995. Επισκέπτης καθηγητής στην Αρχιτεκτονική Σχολή του MIT 1994, 1999. Επισκέπτης καθηγητής στο ΕΜΠ 1997-1998, στο Πανεπιστήμιο Πατρών 1999-2000 και Καθηγητής Διευθυντής του Κέντρου Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου (ΚΑΜ), Χανιά Κρήτης 1997-2000.

Στην σχεδίαση των έργων τους, επιχειρούν να διατυπώσουν με όρους αρχιτεκτονικούς ότι τα σπίτια προορίζονται για να "κατοικηθούν" ("δοχεία" ζωής κα-

ΕΙΚ. 1 ΔΙΠΛΟΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΒΟΥΛΑ 89-92

ΕΙΚ. 2 ΔΙΩΡΟΦΗ ΜΟΝΟΚΑΤΟΙΚΙΑ ΠΑΡΝΗΘΑ 90-95

τά τον Άρη Κωνσταντινίδη). Η προϋπόθεση του "κατοικείν" παραπέμπει στην προαιώνια σχέση ανάμεσα στον χώρο και στον άνθρωπο, σχέση σωματική που απαιτεί την αναζήτηση μιάς βαθιάς "εσωτερικότητας" σε όλα τα επίπεδα της συνθετικής διαδικασίας. Αυτή η άποψη αποκλείει τις επιπόλαιες εξωστρεφείς και επιδεικτικές προσεγγίσεις.

Το έργο τους παραπέμπει στους Έλληνες μοντερνιστές, όπως στον Δημήτρη Πικιώνη και τον Άρη Κωνσταντινίδη. Ο Τζώνης θεωρεί το έργο του γραφείου Αντωνάκη έναν συνδυασμό της τοπογραφικής πορείας του Πικιώνη, με τον "διεθνή" κάνναβο του Κωνσταντινίδη.

Πέρα από την ίσως υπερτονισμένη συνέχεια του έργου του Πικιώνη και του Κωνσταντινίδη, είναι ευδιάκριτες οι επιρροές του μπρουταλισμού, όπως εκφράστηκε στον ώριμο Corbysier,

της ένταξης στο τοπίο σύμφωνα με το παράδειγμα του Ασλτο, της γεωμετρικής οργάνωσης των χώρων με αναφορές στον Loos, της ευαισθησίας ως προς την ιστορία του Kahh και του ανανεωμένου αναθεωρητικού μοντερνισμού του Team X και ιδιαίτερα του Van Eyck. (Νίκος Καλογήρου)

Σύμφωνα με το Kenneth Frampton (στο κείμενό του "Greek Regionalism and the Modern Project: A collective Endeavour"), το έργο του atelier66 καταχωρήθηκε χωρίς μεγάλη δυσκολία στον "κριτικό τοπικισμό" μέσα στην πτυχή του οποίου ενέταξε στις αρχές του 1980 αρχιτέκτονες πολύ διαφορετικούς με την ίδια όμως εχθρική στάση ως προς την ηγεμόνη ομοιογένεια και την ίδια μέριμνα για το ρίζωμα του μοντέρνου ρόγου στην κλίμακα του εγχώριου.

Ο κριτικός τοπικισμός δεν είναι τόσο ένα στυλ, όσο μια κριτική κατηγο-

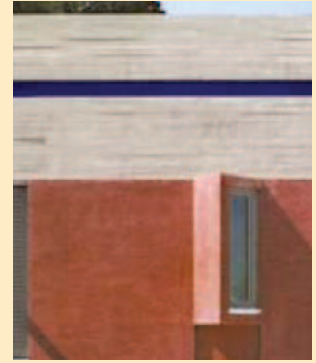
ρία, προσανατολισμένη σε κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Ο σχεδιασμός των κτιρίων προκύπτει μέσα από μια διπλή κατανόηση του τόπου, ως φύσης και ως δημιουργίας του ανθρώπου: η κίνηση του ήλιου, το κλίμα και η θέα δίνουν τη σχέση του εσωτερικού και του εξωτερικού χώρου, μετρούν τα όρια και χαράζουν τις βασικές πορείες του ανθρώπου στις μετακινήσεις του.

Ωστόσο, κατά τους ίδιους τους αρχιτέκτονες, όσοι ενδιαφέρονται για τον προσανατολισμό της δουλειάς τους, πρέπει να πάρουν τις αναγκαίες αποστάσεις από την κυρίαρχη μέχρι σήμερα τοποθέτηση του έργου τους στο πλαίσιο του "κριτικού τοπικισμού", αφαιρώντας της ίσως μια σειρά από διαφορετικές, αλλά χρήσιμες για την κατανόησή του, θεωρητικές προσεγγίσεις.

Η αρχιτεκτονική του γραφείου είναι γενικώς ασύμμετρη, αφού ο νόμος της

ΕΙΚ. 3 ΔΥΟ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ 99-01

ΕΙΚ. 4 ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΒΑΡΚΙΖΑ 05-09

απορρέει από την λειτουργία και την κατασκευή. Τα ανοίγματα και τα μπαλκόνια εξωτερικεύουν την πολυπλοκότητα του εσωτερικού χώρου. Αντιθέτως, τα υλικά της κατασκευής είναι πολύ απλά: γυμνό μπετόν, που αποκτά μορφή από τα σανίδια του ξυλότυπου, τοίχοι από τούβλα επικρισμένοι με απλό σοβά ή, σπανιότερα, τοίχοι από τσιμεντόλιθους, ξύλινα κουφώματα και χαρακτηριστικά κλωστρά για στηθαία. Η επεξεργασία των υλικών παραπέμπει ταυτόχρονα στην ανώνυμη ελληνική παράδοση και στην μεγάλη συνέχεια του μοντέρνου, καθαρισμένη από κάθε απόχρωση υψηλής τεχνολογίας. Η αρχιτεκτονική τους είναι χειροποίητη και ανθρώπινη, με όλα τα ηθελημένα ελαττώματα ενός «μη τελειωμένου» έργου, παρά την πολυπλοκότητα των διαπλεγμένων χώρων και την ποσότητα εργασίας. (Παναγιώτης Τουρνικιώτης)

Κατά τους ίδιους τους δημιουργούς, τα έργα τους οργανώνονται σχεδόν πάντα γύρω ή με άξονα το υπαίθριο και τις ημιυπαίθριες στεγασμένες προεκτάσεις του. Σχεδόν σε όλα τα έργα τους, ανεξάρτητα από την κλίμακα τους, επιχειρούν να διαμορφώσουν κάποια αυλή, και αυτό όταν δεν είναι δυνατό, ένα εσωτερικό χώρο με τα χαρακτηριστικά αυλής, ένα πλάτωμα, μια πηλασία, γύρω από την οποία οργανώνονται οι ενότητες των δραστηριοτήτων και οι χώροι που τους υποδέχονται. Έναν υπαίθριο ή ημιυπαίθριο χώρο, ο οποίος συχνά σχετίζεται με την είσοδο προς τους κύριους χώρους του κτιρίου και αποτελεί την γένεση της σύνθεσης.

Από την πληθώρα των έργων τους, που μέρος τους παρατίθεται στο παρόν άρθρο, χαρακτηριστικά είναι ο οικισμός Μπάρη στο Δίστομο (1969) και η πολυκατοικία της Εμ. Μπενάκη

(1973) όπου και το γραφείο των αρχιτεκτόνων σήμερα.

Ο οικισμός στο Δίστομο Βοιωτίας (εικόνα 8) είναι ένα οργανωμένο συγκρότημα 85 κατοικιών. Ο οικισμός οργανώνεται σε ζώνες υπαίθριες, ημιυπαίθριες και κλειστές, που δημιουργούν ένα ενιαίο σύνολο. Οι ζώνες αυτές κατεβαίνουν την πηλιά του βουνού παράλληλα στις υψομετρικές καμπύλες, θέτοντας με ορατό τρόπο ένα ζήτημα διαπραγμάτευσης των ορίων του κτιστού σε σχέση με το ανάγλυφο του φυσικού εδάφους.

Η περιβόητη πολυκατοικία της Εμ. Μπενάκη (εικόνα 9) κτίστηκε για να στεγάσει τους αρχιτέκτονες και άλλες τρεις οικογένειες, σε ένα κτίριο με υπόγειο, ισόγειο και 4 ορόφους. Τα διαμερίσματα δεν περιορίζονται σε έναν όροφο, αλλά επεκτείνονται σε περισσότερα επίπεδα. Σημαντικός ακόμα είναι ο διαμπερής αερισμός των διαμερί-

ΕΙΚ. 5 ΚΑΤΟΙΚΙΑ Ν.ΚΗΦΙΣΙΑ 90-98

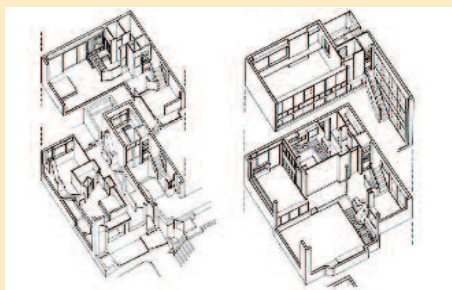
ΕΙΚ. 6 ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΠΑΥΛΙΑΝΗ 04-07

σμάτων. Η είσοδος στο κτίριο γίνεται μέσω μιας αυλής, ενώ η κατακόρυφη κίνηση μέσω ανοικτού κλιμακοστασίου, σε επαφή με τον δρόμο και θέα στον λόφο.

Η πολυηλικότητα των επιπέδων αλληλά και των σχέσεων κλειστού χώρου, εκφράζεται στις όψεις με γραφική διάθεση και ένα μορφολογικό λεξιλόγιο που αντλεί στοιχεία από τη αυτογενή παράδοση. Τα υλικά είναι το ανεπίχριστο μπετόν, ο σοβάς βαμμένος σε έντονα χρώματα και το ξύλο των κουφωμάτων.

Η ιδιαιτερότητα της αρχιτεκτονικής είναι ότι ζεις με το έργο τόσο κοντά για ένα διάστημα, καθώς το σχεδιάζεις, το κατοικείς, το περπατάς την ώρα που κατασκευάζεται, συχνά αναλαμβάνεις να το προσαρμόσεις στις μεταβολές που φέρνει ο χρόνος και οι διαφορετικές ανάγκες της ζωής των κατοίκων του, το υποστηρίζεις με όλες τις δυνάμεις σου όποτε χρειαστεί, αλληλά σιγά-σιγά απομακρύνεσαι από αυτό και το έργο κάνει την δική του πορεία, τη δική του ζωή, όπως και το παιδί σου. (Σουζάνα Αντωννάκη)

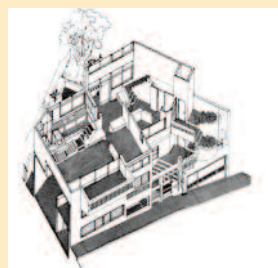
Ευχαριστώ θερμά τον κ. Αντωννάκη για το υλικό που μου παρέσχε για το παρόν άρθρο.

ΕΙΚ. 7 ΟΙΚΙΑ ΖΑΝΝΑ-ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ (1978-80)

ΕΙΚ. 8 ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΜΠΑΡΛΟΥ (ΔΙΣΤΟΜΟ 1969-1975)

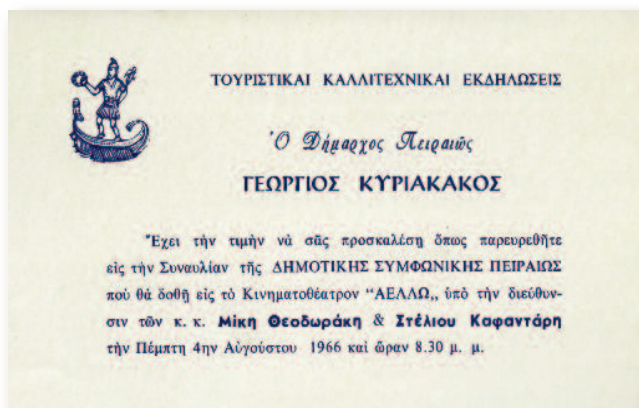
ΕΙΚ. 9. Πολυκατοικία Εμμ. Μπενάκη 118

Η Δημοτική Συμφωνική Πειραιώς στα 1966 - 1967

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΡΑΣΟΝΙΚΟΛΑΚΗ

Αντιπροέδρου Φιλολογικής Στέγης Πειραιά
Προέδρου Ινστιτούτου Πειραϊκών Μελετών

Κυκλοφόρησε πρόσφατα με χορηγία του Δήμου Πειραιά και τις εκδόσεις ΜΙΛΗΤΟΣ μια πολύ προσεγμένη έκδοση με τίτλο: "Το εμβληματικό Δημοτικό Θέατρο του Πειραιά". Είχα τον τιμή να συγκαταλέγομαι ανάμεσα στους συγγραφείς των επί μέρους κειμένων που το απαρτίζουν. Μεταξύ των συμμετασχόντων, ο Μίκης Θεοδωράκης έγραψε αναμνήσεις από την παραμονή του στο Δημοτικό στα 1948 για να συνθέσει μουσική σε θεατρικό έργο. Περισσότερο όμως αναφέρθηκε στις τότε εμπειρίες του μέσα από το κλίμα των εμφύλιων αντιπαραθέσεων. Γνώμη μου, ότι καλλίτερο θα ήταν να μας περιέγραφε (με τον τόσο γλαφυρό τρόπο που μας έχει μάθει να τον διαβάζουμε) τις εντυπώσεις του για την περίοδο που είχε αναλάβει την διεύθυνση ενός σημαντικού για τον Πειραιά πολιτιστικού εγχειρήματος.

Την ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΚΗ ΠΕΙΡΑΙΩΣ (Δ.Σ.Π.). Ήταν απόφαση της δημοτικής αρχής του Γεωργίου Κυριακάκου "εις την συνεχιζόμενη προσπάθειαν όπως συμβάλη εις την ανάπτυξιν αθηναίων ζωής - και όχι απλώς πνευματικής κινήσεως - δια μίαν συστηματικήν παραγωγήν του πολιτιστικού επιπέδου του Πειραιώς ως πόλεως". Αντιδήμαρχος ήταν ο Γεώργιος Αράπης και πρόεδρος δημοτικού συμβουλίου ο Παντελής Μερτίκας. Είχε προηγηθεί η λειτουργία με πολλές εκδηλώσεις της Δημοτικής Φιλαρμονικής Πειραιώς και της Δημοτικής Ορχήστρας Πνευστών.

Η Δ.Σ.Π. εντάχθηκε στον ΜΟΥΣΙΚΟ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ (Μ.Ο.Π.) ο οποίος, σύμφωνα με το πρόγραμμα που κυκλοφόρησε, θα περιελάμβανε την Δημοτική Συμφωνική (μόνιμοι αρχιμουσικοί οι Μίκης Θεοδωρά-

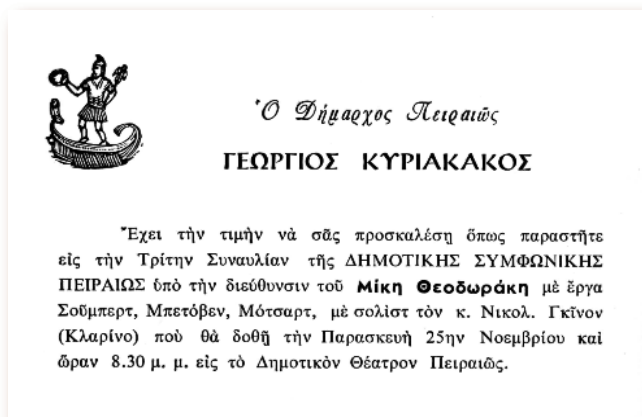
κης και Στέλιος Καφαντάρης, ήδη από το φθινόπωρο του 1962 συνεργάζονταν στην ΜΙΚΡΗ ΟΡΧΗΣΤΡΑ ΑΘΗΝΩΝ. Η Μ.Ο.Α., με καλές επιδόσεις, είχε καταχειροκροτηθεί στις 13.12.1964 στο Δημοτικό, όπου "στο τέλος δεν άντεξε, ρίγισε κάτω από το φορτίο των θυσιών", έτσι διαλύθηκε και επανασυστάθηκε στον Πειραιά με πολλή από τα μέλη της), την Χορωδία Δήμου Πειραιώς (αρχική σκέψη με την Τερψιχόρη Παπαστεφάνου), την Ελληνική Μουσική Σχολή Δήμου Πειραιώς, το Ινστιτούτο Ελληνικής Μουσικής, το Καλλιτεχνικό Γραφείο Πειραιώς. Χαρακτηριστική είναι η τελευταία πρόταση: "Ο ΜΟΠ απευθύνεται στο σύνολο του λαού γιατί πιστεύει ότι η Τέχνη ανήκει στο σύνολο του λαού".

Η εναρκτήρια συναυλία έγινε στις 23 και 25 Μαΐου 1966, ώρα 9 μ. μ. στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιώς.

Ακολούθησε βραδινή συναυλία στο κινηματοθέατρο ΑΕΛΛΩ στις 4 Αυγούστου 1966.

Για την συνέχεια των δράσεων του Μουσικού Οργανισμού "μιλάνε" οι προσκλήσεις που τύπωσε εκείνη την εποχή ο Δήμος και τα επαινετικά δημοσιεύματα στις εφημερίδες. Μια σειρά αυτών των εντύπων βρίσκεται στην συλλογή μου, προερχόμενη από το αρχείο του τότε δικηγόρου και δημοτικού συμβούλου Θεοφάνη Κωνσταντινίδη (1917 - 2002) που μου παραχώρησε ο γιος του Νίκος. Έτσι η καταγραφή τους είναι μια πολύτιμη συμβολή στην συγκεκριμένη πολιτιστική διαδρομή του Δημοτικού μας Θεάτρου:

Δευτέρα 17 Οκτωβρίου 1966, ώρα 7 μ. μ. Συναυλία

της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Στέλιου Καφαντάρη *"επί τη ενάρξει του Σχολικού έτους, δια τους Μαθητάς και Σπουδαστάς"*.

Κυριακή 30 Οκτωβρίου, ώρα 11 π. μ. Πανηγυρική συναυλία της Δ.Σ.Π. και Δ.Χ.Π. υπό την διεύθυνση του Στέλιου Καφαντάρη με έργα των Ελλήνων συνθετών Ξένου, Ευαγγελιάτου, Θεοδωράκη, Καλιομοίρη, Παηλιάντιου *"δια τον εορτασμόν της Εθνικής Επετείου"*.

Φθινόπωρο του 1966. Τον Μ.Ο.Π. διηύθυνε ο Θεοδωράκης. Καλλιτεχνικός διευθυντής στην Δ.Σ.Π., ο Στέλιος Καφαντάρης. Διοικητικός διευθυντής ο Δημ. Τσιάρας, κορυφαίος εξάρχων ο ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΪΔΑΣ. Καλλιτεχνικός διευθυντής στην Δημοτική Χορωδία Πειραιώς, ο Πέτρος Τζαφέρης. Καλλιτεχνικός διευθυντής στις συναυλίες μουσικής δωματίου ο Νίκος Δελήγιαννάκης.

Παρασκευή 11 Νοεμβρίου 1966, ώρα 8.30 μ. μ. Εναρκτήρια συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Μίκη Θεοδωράκη με έργα Μπετόβεν και Μπραμς. Σοηίστ ο Τάσης Αποστολίδης.

Παρασκευή 18 Νοεμβρίου 1966, ώρα 8.30 μ. μ. Η δεύτερη συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Στέλιου Καφαντάρη με έργα Μπετόβεν, Σούμπερτ και Γκλνκ με σοηίστ την Αθήκη Βατικιώτη (πιάνο).

Παρασκευή 25 Νοεμβρίου 1966, ώρα 8.30 μ. μ. Η τρίτη συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Μίκη Θεοδωράκη με έργα Σούμπερτ, Μπετόβεν, Μότσαρτ, με σοηίστ τον Νικόηαο Γκίνο (κλιάρνο).

Τετάρτη 30 Νοεμβρίου 1966, ώρα 8.30 μ. μ. Η τέταρτη συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Βύρωνος Κοηάση με την Συμφωνία αρ. 35 σε ρε μείζονα του Μότσαρτ. Η ομποίστα Βάσω Τσιριγώτη έπαιξε το κονσέρτο για όμπος και ορχήστρα του Τσιμαρόζα. Η πιανίστα Μαρία Χαιρογιώργου - Σιγάρα έπαιξε το κονσέρτο για πιάνο αρ. 2 του Ραχμάνινωφ.

Τετάρτη 7 Δεκεμβρίου 1966, ώρα 8.30 μ. μ. Η πέμπτη συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Βύρωνος Κοηάση σε έργα Μότσαρτ, Ραχμάνινωφ με

σοηίστ την Μαρία Χαιρογιώργου και Βάσω Τσιριγώτη.

Τετάρτη 14 Δεκεμβρίου 1966, ώρα 8.30 μ. μ. Η έκτη συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Σάμο Χούμπαντ με σοηίστ την Μαρία Γκόια (τραγούδι). Έργα του Lutoslawski, Haydn, άριες από όπερες και εισαγωγή από τον Έγκμοντ του Μπετόβεν.

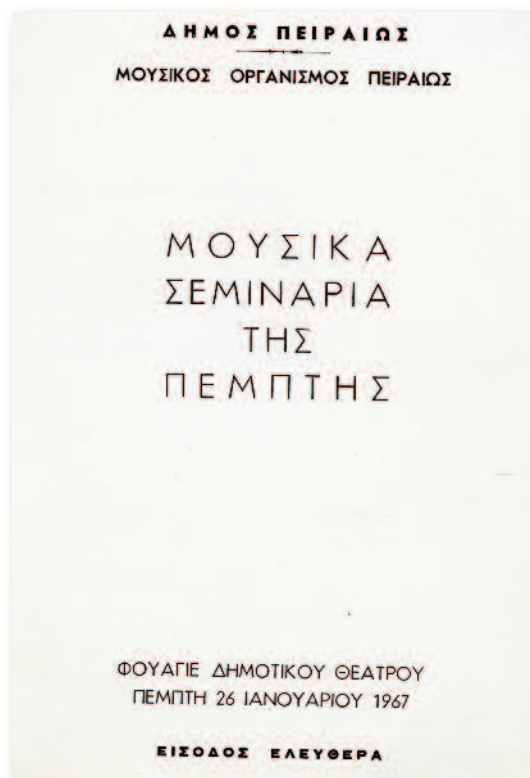
Η Δημοτική Χορωδία Πειραιώς υπό την διεύθυνση του Πέτρου Τζαφέρη, με σοηίστ την Βάσω Κουηουμπή και την Μαρία Φαραντούρη έδωσαν συναυλία την Δευτέρα 19.12.1966 στο Δημοτικό Θέατρο αφιερωμένη *"εις την Ανωτάτην Βιομηχανικήν Σχολήν επ' ευκαιρία της Δημοσιοποιήσεώς της"*. Συμμετέχει εκτάκτως η Λαϊκή Ορχήστρα ΜΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ υπό την διεύθυνση του συνθέτη. Η Μαρία Φαραντούρη και ο Αντώνης Καηιογιάννης θα τραγουδήσουν *"Μαουτχάουζεν"* και *"Ρωμιουσύνη"*.

Τετάρτη 21 Δεκεμβρίου 1966, ώρα 8.30 μ. μ. Η έβδομη συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Γιουγκοσλαύου αρχιμουσικού Βάντσο Τσαβντάρσκυ με σοηίστ το πιανίστα Κώστα Γαϊτάνο με έργα Χάυντ και Μπετόβεν.

Τετάρτη 11 Ιανουαρίου 1967, ώρα 8.30 μ. μ. Η όγδοη συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Στέλιου Καφαντάρη. Τα πρώτο μέρος περιε-

λάμβανε έργα των Βέμπερ, Μπαχ και Αηέκου Ξένου. Είχε προγραμματισθεί να συμμετέχει ο Ούγγρος σοηίστ Γκέηηερτ Μόντος Ιχρημάτισε και καθηγητής πιάνου, η ζωγράφος Κατερίνα Σταματέηου είχε σπουδάσει πιάνο στο Ωδείο του Πειραϊκού Συνδέσμου (τάξη Gellert Modos) με υποτροφία! όμως λόγω ασθενείας του αντί του κονσέρτου για πιάνο του Τσαϊκόφσκυ δόθηκαν έργα των Βιβάηντι και Μπιζέ. Πρόεδρος δημοτικού συμβουηίου, ο Θεοφάνης Κωνσταντινίδης.

Τα "Μουσικά σεμινάρια της Πέμπτης" ξεκίνησαν στο φουαγιέ του Δημοτικού Θεάτρου στις 26 Ιανουαρίου 1967. Τον κύκλο άνοιξε ο γενικός διευθυντής του Μ.Ο.Π. Μίκης Θεοδωράκης με θέμα: *"Η έντεχνη λαϊκή μουσική, τα προβλήματα και οι προοπτικές της"*.

Η 9η (25.1.1967), 10η (6.2) και 11η (8.2) τακτική συναυλία της Δ.Σ.Π. μάλλον ήταν το ορατόριο "Το Άξιον Εστί" του Θεοδωράκη πάνω σε στίχους του Ελύτη. Αναγνώστης ο Τζαβαλάς Καρούσος. Ψάλτης Θ. Δημήτριος - Γ. Ζωγράφος. Τραγουδιστής, Γρηγόρης Μπιθικώσης - Αντώνης Καθιογιάννης. Διευθύνει ο Μίκης Θεοδωράκης. Συμμετείχε η Δημοτική Χορωδία. Κάθε Τρίτη στο φουαγιέ γίνονταν κινηματογραφικά σεμινάρια.

Τετάρτη 15 Φεβρουαρίου 1967, ώρα 8.30 μ. μ. Συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Στέλιου Καφαντάρη με έργα Τσαϊκόφσκυ, Μότσαρτ, Χάυντ, Βιβάλντι. Σολίστ η Χρυσούλα Γρανίτσα (βιολί) η Λίζα Ζώνη και ο Ευάγγελος Ασπμακόπουλος (κιθάρα).

Τετάρτη 22 Φεβρουαρίου 1967, ώρα 8.30 μ. μ. Η 13η συναυλία της Δ.Σ.Π. υπό την διεύθυνση του Αντίochου Ευαγγελιάτου με έργα Μέντελσον, Μπετόβεν, Σόλωνος Μιχαηλίδη, Σούμπερτ, Μπερλιόζ. Σολίστ η Λένα Κουτούβαλη - Αναγνωσταρά (πιάνο). Επαναληφθηκε στις 1 Μαρτίου με τον αριθμό 14.

Τετάρτη 8 Μαρτίου και Τετάρτη 15 Μαρτίου 1967, ώρα 8.15 μ. μ. Η 15η και 16η συναυλία της Δ.Σ.Π. Διευθύνει ο Μενέλαος Παηλιάντιος. Συμμετέχει η Χορωδία Αθηνών. Παίχτηκε ο Ορφέας του Gluck. Σολίστ Κική Μορφονιού (Ορφεύς), Μαρία Κερεσεντζή (Ευριδίκη), Άντζη Αλεξανδροπούλου (Έρως).

Δεν βρήκα στοιχεία για την 17η συναυλία.

Τετάρτη 5 Απριλίου 1967, ώρα 8.30 μ. μ. Η 18η συναυλία της Δ.Σ.Π. Διευθύνει ο Μίκης Θεοδωράκης. Έργα των Χαίντελ (από την "Μουσική των νερών"), διάφορες άριες (Σκαρλάττι, Περγκολέζι, Ντουράντε, Μοντεβέρντι). Σολίστ Πόπη Φωτοπούλου - Πετριόλη. Κοντσέρτο για πιάνο του Μίκη Θεοδωράκη σε πρώτη εκτέλεση. Σολίστ Αλίκη Βατικιώτη.

Παρασκευή 14 Απριλίου 1967, ώρα 8.30 μ. μ. Η 19η συναυλία της Δ.Σ.Π. Διευθύνει ο Ρομπέρ Μαρτινιόνι. Σολίστ Ρένα Παπαλάμπρου - Ανδρέου. Έργα των Ραμώ, Γκρηγκ, Ραβέλι, Μπιζέ. Κάθε Δευτέρα στο

φουαγιέ είχαμε σεμινάρια νεοελληνικής ποιήσεως.

Γύρω στον Μάρτη του 1967, "επί τη ευκαιρία της ψηφίσεως του προϋπολογισμού του Δήμου και της επιχορηγήσεως προς την Δημοτική Φιλαρμονική Πειραιώς", ο δήμαρχος Γεώργιος Κυριακάκος ως πρόεδρος της Δ.Φ.Π. παρέθεσε στους σύμβουλους τα στοιχεία δραστηριότητάς της "κατά το δεκάμηνον διάστημα από 10 Απριλίου 1966" σε δακτυλογραφημένο μονόφυλλο.

Με χρονολογία 1 Απριλίου 1967 ο Δήμος Πειραιώς

/ Μουσικός Οργανισμός Πειραιώς τύπωσε ένα δίπτυχο με το πρόγραμμα εκδηλώσεων ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΜΑΪΟΣ 1967. "Ο Μουσικός Οργανισμός Πειραιώς από την ίδρυσί του μέχρι σήμερα επραγματοποίησε τις εξής εκδηλώσεις:

Συμφωνικές συναυλίες: 41

Συναυλίες της Δημοτ. Χορωδίας και συμμετοχή σε συναυλίες: 11

Λαϊκές συναυλίες: 6

Παραστάσεις ελληνικών λαϊκών χορών: 1

Μουσικά σεμινάρια: 9

Κινηματογραφικά σεμινάρια: 5".

Στις προσεχείς εκδηλώσεις της Δ.Σ.Π. και Δ.Χ.Π. είχαν ενταχθεί επτά εκδηλώσεις στην αίθουσα του Δημοτικού Θεάτρου. Τέσσερις με ΤΟ ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ στο θέατρο "Κεντρικόν". Τρία μουσικά σεμινάρια με εισηγητή και διευθυντή των συζητήσεων τον Μίκη Θεοδωράκη, τέσσερα κινηματογραφικά σεμινάρια με συνδιοργανωτή την Κινηματογραφική Λέσχη Πειραιώς, πέντε σεμινάρια νεοελληνικής ποιήσεως με ομιλητές τους Γιώργο Γάτο, Μάρκο Αυγέρη, Νικηφόρο Βρεττάκο, Τάσο Βουρνά, Αλέξανδρο Αργυρίου και επιμέλεια απαγγελίας τον Τ. Καρούσο, όλα στο φουαγιέ του Θεάτρου.

Τα γεγονότα της Παρασκευής 21 Απριλίου 1967 διέκοψαν όλες τις παραπάνω δραστηριότητες. Πολύ αργότερα, στις 11 Μαρτίου 1996 ο Δήμος Πειραιά τίμησε πάλι τον Μίκη Θεοδωράκη για την πολιτιστική προσφορά του στην πόλη με αναφορά στα τριάντα χρόνια από την ίδρυση της Δημοτικής Συμφωνικής Πειραιώς...

Εν τέλει...

Τα αρχαία μνημεία και το Υπερταμείο

Εν τέλει... εκχωρούνται ή όχι τα αρχαία μνημεία και οι αρχαιολογικοί χώροι στην Ελληνική Εταιρεία Συμμετοχών και Περιουσίας (ΕΕΣΥΠ), στο λεγόμενο Υπερταμείο;

Σάλλο προκάλεσε η ανακοίνωση της υπουργικής απόφασης της μεταφοράς ακινήτων καθώς ήταν ένα από τα 88 προαπαιτούμενα της 4ης αξιολόγησης.

Συγκεκριμένα στο 75ο προαπαιτούμενο αναφέρει την υποχρέωση μεταφοράς επιπλέον ακινήτων στην ΕΤΑΔ για την επιτυχή ολοκλήρωση της αξιολόγησης και του προγράμματος. Ο λόγος είναι η συμπερίληψη σε αυτά μνημείων, και αρχαιολογικών χώρων, όπως ισχυρίστηκε σε ανακοίνωση του ο Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων, ο οποίος τονίζει ότι τα μνημεία προστατεύονται από το Σύνταγμα και αποτελούν de facto ακίνητη περιουσία του δημοσίου, εκτός κάθε συναλλαγής, καταγγέλλοντας μετά τη δημοσιοποίηση του καταλόγου των μνημείων που υπάγονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων. Μάλιστα ο Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων προχώρησε σε 24ωρη απεργία στις 11 Οκτωβρίου για τη σωτηρία των μνημείων.

Χαρακτήρισε την κίνηση αυτή πρωτοφανή για τα έως σήμερα δεδομένα της διαχείρισης της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων. Οι αρχαιολόγοι υπογράμμιζαν ότι η εξαίρεση από τον νόμο των μνημείων και αρχαιολογικών χώρων αποτελεί προσχηματική δικαιολογία δεδομένου ότι αναιρείται από την αμέσως επόμενη παράγραφο, την παράγραφο 5 του ίδιου άρθρου, σύμφωνα με την οποία τα εξαιρούμενα ακίνητα παραμένουν στη διαχείριση της ΕΤ.Α.Δ. Α.Ε., μάλιστα με την «επιφύλαξη υφιστάμενου δικαιώματος

οποιοδήποτε νομικού προσώπου εκτός του Ελληνικού Δημοσίου». Η νομή, χρήση και διαχείριση λοιπόν των σημαντικότερων μνημείων των Χανίων δεν θα ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού και τις Περιφερειακές Υπηρεσίες του, κατά παράβαση του πνεύματος του άρθρου 24 του Συντάγματος.

Ο Σύλλογος Αρχαιολόγων καταλήγει ότι η απαράδεκτη αυτή ενέργεια, αν και συντελείται σε καιρό ειρήνης, μπορεί να παραληληστεί μόνο με τους βανδαλισμούς μνημείων και τη λεηλασία αρχαιοτήτων στα πέτρινα χρόνια της κατοχής ή τις αρπαγές αρχαιοτήτων κατά τον 19ο αιώνα.

Στην ανακοίνωσή του το ΥΠΠΟΑ μίλησε για «δήθεν παραχώρηση» μνημείων και ακινήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού προς την Εταιρεία Ακινήτων του Δημοσίου το ΥΠΠΟΑ ενώ διευκρινίζει ότι η σχετική Υπουργική Απόφαση του Υπουργού Οικονομικών (ΥΠΟΙΚ 0004586 ΕΞ 2018-ΦΕΚ Β'2320/2018) και η παρ. 4 του άρθρου 196 του ν.4389/2016 διασφαλίζουν ότι τα

ακίνητα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος δεν παραχωρούνται στην ΕΤΑΔ Α.Ε.

Επιπλέον, διαβεβαίωσε ότι για τα ακίνητα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος δεν τυγχάνει εφαρμογής η παράγραφος 5 του άρθρου 196 του ν.4389/2016 σχετικά με τη διατήρηση του καθεστώτος διαχείρισης από την ΕΤΑΔ, γιατί αυτή αφορά αποκλειστικά σε ακίνητα τα οποία ήδη διαχειριζόταν η ΕΤΑΔ πριν από την ψήφιση του συγκεκριμένου νόμου.

Τα μνημεία, τα μουσεία, οι αρχαιολογικοί χώροι, οι ιστορικοί τόποι, η πολιτιστική κληρονομιά εν γένει δεν παραχωρούνται και δεν υπάγονται σε καθεστώς συναλλαγής. Στο πλαίσιο αυτό, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί αποκλειστική και αδιαπραγμάτευτη αρμοδιότητα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, κατέληξε η ανακοίνωση.

Σύμφωνα με την ανακοίνωση του Υπουργείου Οικονομικών η μεταφορά των ακινήτων γίνεται κατόπιν εισήγησης από την ΕΕΣΥΠ. Για τον σκοπό αυτό η ΕΕΣΥΠ ανέλυσε τα στοιχεία ακινήτων του δημοσίου από τις διαθέσιμες βάσεις (συμπεριλαμβανομένου και του Κτηματολογίου), και υπέβαλε τη σχετική εισήγηση στο Υπουργείο Οικονομικών, βάσει της οποίας εκδόθηκε η σχετική Υπουργική Απόφαση.

Τα ακίνητα μεταφέρονται αφού πρώτα γίνουν οι απαραίτητοι έλεγχοι για να διασφαλιστεί ποια από αυτά τα ακίνητα δεν είναι δυνατόν να μεταβιβαστούν στην ΕΤΑΔ. Το ΥΠΟΙΚ διευκρίνιζε ακόμα πως τα ακίνητα στα οποία γίνεται αναφορά είναι αυτά που βρίσκονται στην κυριότητα του Ελληνικού Δημοσίου με τη στενή έννοια. Τα ακίνητα που εξαιρούνται σύμφωνα με το άρθρο 196 του ν. 4389/2016 είναι: Αιγιαθίοι, παραλίες και παρόχθιες εκτάσεις, υδροτόποι, περιοχές Ramsar, περιοχές Natura, αρχαιολογικοί χώροι, αμιγώς δασικές εκτάσεις, και λοιπά πράγματα εκτός συναλλαγής. (Όπως πλινθείες, πεζοδρόμια, δρόμοι, γυαθίοι, λιμάνια, όρμοι, λιμένες, κλπ, καθώς και όλα τα κοινόχρηστα, δηλ όλα όσα είναι προορισμένα για την εξυπηρέτηση δημόσιων, δημοτικών, κοινοτικών ή θρησκευτικών σκοπών).

Το Υπουργείο ξεκαθάριζε ότι καμία μεταφορά ακινήτου δεν συντελείται εάν συντρέχει περίπτωση της παρ. 4 του άρθρου 196 του ν.4389/2016. Οτιδήποτε άλλο διακινείται ή τάχα "αποκαλύπτεται" ουδεμία σχέση έχει με την πραγματικότητα.

Στην περίπτωση που αφορά τη λίστα των Χανίων και έγινε γνωστή χάρη στον δήμαρχο Χανίων υπάρχουν αρχαιολογικά μουσεία, οικόπεδα γύρω από το μουσείο και απαλλοτριωμένα οικόπεδα, τα οποία θα πρέπει να εξαιρεθούν. Κάτι που θα κάνει όλους τους φορείς να σπεύσουν και να επικαιροποιήσουν τις διαθέσιμες βάσεις δεδομένων βάσει των οποίων κινείται το ταμείο. Και φυσικά να ξεκαθαριστεί για το ποια ακριβώς είναι τα μνημεία που έχουν ιδιαίτερο πολιτιστικό ιστορικό και περιβαλλοντικό ενδιαφέρον ώστε να εξαιρεθούν εξαρχής ή να «επιστραφούν» από το Υπερταμείο – αν έχουν συμπεριληφθεί - στο ΥΠΠΟΑ.

